

„Élőknek öröksége...”

Tanulmányok
V. Székely György emlékére

Kecskemét 2022

ARCHAEOLOGIA CUMANICA 5

A kötet szerzői

- Balogh Csilla** PhD, régész - Istanbul Medeniyet University, Departmen of Art History – csillabal@gmail.com
- Benkő Elek** MTA rendes tagja, régész, történész, - Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, ELKH, Budapest – benko.elek@abtk.hu
- Bondár Mária** DSc, régész - Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, ELKH, Budapest – bondar.maria@abtk.hu
- Buzás Gergely** PhD, régész, művészettörténész - Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma, Visegrád – buzasgergely@visegradmuzeum.hu
- Csedreki László** PhD, fizikus - Atommagkutató Intézet, Debrecen – csedreki@atomki.hu
- Dani János** PhD, régész - Déri Múzeum, Debrecen – dani.janos@derimuzeum.hu
- Demény Attila** MTA rendes tagja, geokémikus, - Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Földtani és Geokémiai Intézet, ELKH, Budapest – demeny.attila@csfk.org
- Fazekas András Kristóf** régész - Kecskeméti Katona József Múzeum – fazekas@kkjm.hu
- Feld István** CSc, régész, történész - ELTE BTK Magyar Középkori és Kora Újkori Régészeti Tanszék, Budapest – feld@t-online.hu
- Gallina Zsolt** régész - Ásatárs Kft. – gallinazsolt@gmail.com
- Gere László** PhD, régész, műemléki szakértő -Lechner Tudásközpont, Budapest – gere.laszlo57@gmail.com
- Gulyás Gyöngyi** régész - Ásatárs Kft. – ggyongyi77@gmail.com
- Ilon Gábor** régész - 9662-Mesterháza Kossuth u. 2. – ilon.gabor56@gmail.com
- Kálnoki-Gyöngyössy Márton** DSc, régész, numizmatikus - ELTE BTK Történelmi Intézet, Történelem Segédtudományi Tanszék, Budapest – kalnoki-gyongyossy.marton@btk.elte.hu
- Kovács Enikő** numizmatikus - Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár, Budapest – kovacs.eniko@hnm.hu
- Kovács László** DSc, régész, numizmatikus - Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, ELKH, Budapest – kovacs.laszlo@abtk.hu
- Langó Péter** PhD, régész - Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, ELKH, Budapest – lango.peter@abtk.hu
- Lukács Nikoletta** régész - Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézet – lukacs.nikoletta@hnm.hu
- Mordovin Maxim** PhD, régész, numizmatikus - ELTE BTK Régészettudományi Intézet, Budapest - mordovin.maxim@btk.elte.hu
- Nagy Balázs** régész, numizmatikus - Ferenczy Múzeumi Centrum, Szentendre – balazs.nagy@muzeumicentrum.hu
- Nafrádi Katalin** PhD, geológus - SZTE-TTIK Földtani és Őslénytani Tanszék, Szeged - nafradi@geo.u-szeged.hu
- Pálóczi Horváth András** CSc, régész - Pázmány Péter Katolikus Egyetem – palocziha@yahoo.com
- Pánya István** földrajzkutató - Kecskeméti Katona József Múzeum – panyaistvan@gmail.com
- Prohászka Péter** PhD, régész, numizmatikus - Archeologický ústav SAV, Nitra – prohaszkapeter1975@gmail.com
- Rosta Szabolcs** PhD, régész - Kecskeméti Katona József Múzeum – rosta@kkjm.hu
- Szentpéteri József** CSc, régész - Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, ELKH, Budapest – szentpeteri.jozsef@abtk.hu
- Takács Miklós** DSc, régész - Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, ELKH; PPKÉ, Budapest – takacs.miklos@abtk.hu
- Török Béla** PhD, kohómérnök - Miskolci Egyetem, Műszaki Anyagtudományi Kar, Metallurgiai Intézet, Miskolc – bela.torok@uni-miskolc.hu
- Ujszászi Róbert** numizmatikus - Móra Ferenc Múzeum, Szeged – ujszaszi@gmail.com
- Varga Sándor** régész - Móra Ferenc Múzeum, Szeged – varga.sandor.arch@gmail.com
- Vizi Márta** PhD, régész - Wosinszky Mór Megyei Múzeum, Szekszárd – vizim@wmmm.hu
- Wicker Erika** PhD, régész - Kecskeméti Katona József Múzeum – bacsmuz1@t-online.hu

V. Székely György emlékére – Rosta Szabolcs	7
V. Székely György – Dani János – Csedreki László	
Aranyak a petrezselyemföldről	9
Bondár Mária	
Különleges rézkori sírok Nemesnádudvarról	27
Appendix	
Attila Demény: The analyses of the beads at Nemesnádudvar	34
Ilon Gábor	
Kősúlyok Gyöngyösfalu (Vas megye) határából. Gondolatok a bronzkori értékmérésről	39
Prohászka Péter	
Régi-új I. Justinianus rézermék a Kárpát-medencéből	51
Balogh Csilla	
Megjegyzések az avar kori csont botvégekhez	61
Gallina Zsolt – Gulyás Gyöngyi	
Avar és Árpád-kori vasműves nyomok a Duna-Tisza között	91
Varga Sándor – Lukács Nikoletta	
10. századi temetkezések Kecskemét-Városföld, Farkas-tanya lelőhelyen	105
Takács Miklós	
Néhány gondolat a batajncai 10-11. századi temetőről	123
Szentpéteri József – Török Béla	
A solti Tételhegy szórvány leleteinek skandináv és balti kapcsolatai	139
Kovács László	
A pénzüjtás tükröződése Salamon és I. László pénzverésében	175
Langó Péter	
A 10–11. századi Kárpát-medencében előkerült keresztény vonatkozású kistárgyak kutatásának kezdetei a 19. században	191
Buzás Gergely – Pánya István	
Nyárlőrinc középkori temploma	205
Pálóczi Horváth András	
Egy elpusztult Árpád-kori falu templom körüli temetőjének leletmentő ásatása	
Kisújszállás–Konta-dűlőben	225
Függelék	
Náfrádi Katalin: Koporsó famaradványok és faszénmaradványok	241
Ujszászi Róbert	
Szempontok a CNH 278-as lemezpénz megítéléséhez és datálásához	265
Rosta Szabolcs – Pánya István	
Gondolatok a síkvidéki középkori erődítésekről	275
Feld István	
Tipológia és tipokronológia az Árpád-kori várak kutatásában	337
Benkő Elek	
„Minden Egész eltörött ...” Vörösmárvány sírkő töredékek a pilisi ciszterci monostorból	349
Kovács Enikő	
A bécsi dénárók hatása a magyar pénzverésre a 13–14. században	359
Gyöngyössy Márton	
A bátmonostori késő középkori éremlelet	381
Mordovin Maxim	
Középkori és újkori ólomplombák Bugacról	403
Vizi Márta – Gere László	
Szerelem, szerelem... Jelképek egy ékszertípuson	417
Fazekas András Kristóf – Nagy Balázs	
A pénzforgalom és kereskedelem emlékei Kecskemét belvárosából	439
V. Székely György publikációi	453
Rövidítések jegyzéke	456
A kötet szerzői	457

Takács Miklós Néhány gondolat a batajnici 10-11. századi temetőről¹

V. Székely György (1955–2017) emlékére

Bevezetés

Jelen dolgozat célja: felhívni a magyar kutatás figyelmét a Batajnica–Velika humkai 10-11. századi temetőre, kiemelve néhány olyan jellegzetességet, amelyek túlmutatnak nemcsak magán a sírmezőn, hanem a szerémségi³ tájon is, amelynek délkeleti sarkán maga a lelőhely elterül. Elemzésünk közvetlen előzménye, hogy 2016-ban megjelent a temető monografikus feldolgozása Perica Špehar és Nika Strugar Bevc tollából.⁴ E műre azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert bár igen fontos adalék a Kárpát-medence déli szélén található kora középkori anyagi kultúra megismeréséhez, a magyarországi régészetben még csak igen kevés figyelemben részesült.

A lelőhely alapadatai, fontosabb leletei:⁵ a Batajnica–Velika humkai temetőt 1958-59-ben tárta fel⁶ a szerb régészet két jeles egyénisége: Danica Dimitrijević⁷ és Jovan Kovačević.⁸ A feltárást annak reményében indították, hogy megtalálják a batajnici 6. századi germán sír pontos lelőhelyét, esetleg további ilyen korú, gazdag sírokat. A régészeti ásatások egy kerek, őskori halomsírként meghatározott dombon egy bronzkori urnasírt, valamint legalább 115 hátton fekvő, korhasztásos (pontatlan, de elterjedt kifejezéssel: csontvázas) sírt eredményeztek.⁹ Az egyetlen urnasír kivételével az összes sír 10-11. századiként értelmezhető, a feltárók és feldolgozók egybehangzó véleménye szerint.¹⁰ A csontvázas sírok többsége kelet-nyugati tájolású volt, ezt a tájolást 91 sír esetében lehetett megbízható módon megállapítani.¹¹ Továbbá a temetőben 9 északnyugat-délkelet tájolású, 3 délkelet-északnyugat és 1 észak-dél tájolású temetkezést is sikerült feltárni.¹² A sírokat szabálytalan sorokba rendezték, a feltárók fel fogása szerint 12-13 sort lehetett megkülönböztetni, és ezt az adatot a feldolgozók is elfogadták.¹³ Az elhunytak egy részét koporsóban földelték el, változatos

1 Köszönettel tartozom Kovács Lászlónak és Langó Péternek a tanulmány lektorlásáért. A tanulmány az „Egy határregió élete a magyar államalapítás korában. A Mosoni síkság kora Árpád-kori települései, életmódja a környezeti adottságok tükrében” című, 132030 számú NKFI pályázat keretei között íródott.

2 Érdemes szólni néhány szót magáról a lelőhelyről: Batajnica településről azt állapította meg a Szerémség településtörténetét a szerb etnikum szempontjából elemző Dušan J. Popović, hogy azt a 17. század végi háborúk után telepítették, 1715 és 1733 között. (POPOVIĆ 1950, 40) A telepítés előzménye, hogy a Kelet-Szerémségből az 1718-as papsaraváci/poszareváci békével sikerült kiszorítani az oszmánokat, és ezek után az adott terület katonai Határőrvidékké vált, egészen az 1868-as magyar-horvát kiegyezésig. A település esetleges középkori előzményéről nem maradt fenn írott adat. Ilyenről nem tudott sem Csánki Dezső, sem pedig az ő adatait kiegészítő és térképre vivő Engel Pál (CSÁNKI 1890-1913, 2. köt.; ENGEL 2001). A 18-19. századi hadmérnöki térképeken a falu Batajnica-ként szokott szerepelni. (https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Helysegnevtar_MKF-a-masodik-katonai-felmeres-helysegnevei-1D2C4/kroatien-207B0/srbija-2194A/batajnica-2194B/ – a megtekintés időpontja 2020.01.14-én.) Joggal feltehetően azon okból, hogy az osztrák császári hadsereg földmérői a falu nevében a francia „bataille” (azaz csata) szót vélték felismerni. Egy ilyen megfontolás nyomán alakulhatott ki a helytörténeti irodalomban azon vélekedés, hogy Batajnica területen kellett zajlania a 12. századi magyar-bizánci háború egyik csatájának. Ez azonban nem több egy dilettáns etimologizálásnál. Végkövetkezésként megfogalmazható, hogy Batajnica településnek nincs magyar neve, így a szövegben a szerb nyelven meghonosodott alakját használjuk, szerb helyesírással.

3 A Szerémség középkori történetét összefoglalóan áttekinti: KRISTÓ – TAKÁCS 1994, 642–643.

4 ŠPEHAR – BEVC 2016. A kötet használatát igencsak megkönnyíti annak internetes elérhetősége: https://www.academia.edu/31311435/Batajnica_-_Velika_humka_-_Early_Magyar_Necropolis (a megtekintés időpontja 2020.01.09.)

5 ŠPEHAR – BEVC 2016, 20–99.

6 A temető feltárást ismertető, hosszú időn át a legpontosabb adatokat tartalmazó közlemények: KOVAČEVIĆ – DIMITRIJEVIĆ 1959, 151–153; TASIĆ 1959, 30–31; KOVAČEVIĆ 1961, 282–283.

7 Életútjáról a szerb régészetben betöltött szerepéről lásd: TAKÁCS 2006b, 159, 160; TAKÁCS 2011, 195, 216, 242.

8 Életútjáról, jelentőségéről lásd: POPOVIĆ 1988, 203–204; TAKÁCS 2006b, 158–160; TAKÁCS 2011, 195, 206, 216.

9 ŠPEHAR – BEVC 2016, 18.: „најмање 115 гробова.” azaz „legkevesebb 115 sír.” A bizonytalan fogalmazást az indokolja, hogy a feltárási napló 115 temetkezés feltárást rögzíti, és e szám jelenik meg az embercsontok tárolására vonatkozó zacskókon, viszont a napló több számozatlan sírről, illetve szórványletről is megemlékezik. További zavart okoz, hogy az összesítő térképre csak 102 sír helye került fel. Ez utóbbi adatot közli a temető feltárt sírjainak számaként: BÁLINT 1991, 211.

10 ŠPEHAR – BEVC 2016, 59, 100–102.

11 ŠPEHAR – BEVC 2016, 66.

12 ŠPEHAR – BEVC 2016, 66.

13 ŠPEHAR – BEVC 2016, 59.

kartartással.¹⁴ A feltárás során a vázak egy részénél végtagcsonkítást állapítottak meg, ezt azonban a monografikus feldolgozás részeként elvégzett antropológiai vizsgálatok nem támasztották alá. A batajncai temető – Bálint Csanád híradása révén¹⁵ – oly módon került be a magyarországi régészek látókörébe, hogy e lelőhelyen több esetben is sikerült megfigyelni a váz nélküli koponyatemetkezést. Ki kell azonban emelni, hogy mind a 10 ilyen sírban gyermekkorú koponyát sikerült kibontani.¹⁶ Ez igencsak kétségessé tesz azt az értelmezést, hogy a csak koponyát tartalmazó sírok a szülőföldjüktől távol elhalt harcosok földi maradványainak részleges hazaszállításával lennének magyarázhatóak.

A batajncai temető 27 csontvázas sírja, azaz a temetkezéseknek csupán 23,48 százaléka tartalmazott mellékletet.¹⁷ A temető kronológiai, illetve kulturális meghatározását első sorban az segítette, hogy a lelőhelyen összesen 9 sírban az emberi váz mellett részleges lótemetkezést sikerült feltárni.¹⁸ További 5 sírban pedig lócsontok kerültek napvilágra.¹⁹ A feltárók e lócsontokat is lovastemetkezések nyomaként igyekeztek értelmezni, felmerülhet azonban, hogy e csontok inkább ételmelléklet részeként kerülhettek sírba.²⁰ Talán erre utalhat, hogy a 107. sírban 2 ló egy-

egy csontját is sikerült fellelni. A sírok mellékleteinek a többsége két csoportba osztható. Egyik csoportjukat az 5 sírban kibontott lószerszámok, továbbá fegyverek alkották: íjak csontmerevítői, tegezmaradványok, tegezszíj-elosztó karikák, nyilak, valamint egy sírban egy lándzsacsúcs is.²¹ Két férfisírban, az 51., illetve a 95. számúban övveretek is előkerültek, az 51. sírban két darab, a 95-ben pedig egyetlen, igencsak hiányos veret volt.²² A mellékletek másik csoportjába az ékszeres és ruhadíszek sorolhatók: fülbevalók, sima és S-végű karikák, gyöngyök, karperecek, gyűrűk, fülesgombok.²³ Fentebb, a lócsontok kapcsán már utaltunk az ételmelléklet-adás szokására. Egyes sírokban szarvasmarha-, birka- (pontosabban bárány-), valamint őzcsontok kerültek elő.²⁴ A batajncai 10-11. századi temetőre nem volt jellemző a kerámia. Így csak egyetlenegy, egyébiránt számoztalanul maradt sírban volt egy, szalagfüllel is ellátott, szájával lefelé fordított cserépedény.²⁵ Értelmezését igencsak nehezíti azon körülmény, hogy azt a feldolgozás során már nem sikerült meglelni a zimonyi múzeum (Narodni muzej, Zemun) raktárában. Mivel a sírfotó alapján gyorskorongon készítettnek tűnik, arra is gyanakodhatunk, hogy e sír nem is tartozott a 10-11. századi temetőhöz.²⁶ A temető 31., illetve 83. sírjában – végül, de egyáltalán nem utolsó sorban – összesen 3 darab 11. századi, magyarországi verésű pénzérmét is sikerült kibontani.²⁷ A 31. sírban a két érme a hiányzó jobb alkar helyénél került elő,²⁸ a 83. sírban pedig az érme egy 61 elemből álló gyöngysor dísz volt.²⁹

A batajncai 1958-59-es feltárásából következik, hogy közlésére több mint ötven évet kellett várni. A köz-

14 ŠPEHAR – BEVC 2016, 65, 68-69.

15 BÁLINT 1991, 211. E forrás szerint 9 sírban került elő koponyatemetkezés, a valóságban azonban 10 esetet sikerült regisztrálni.

16 ŠPEHAR – BEVC 2016, 60.

17 ŠPEHAR – BEVC 2016, 74-76.

18 Elsőként utal a lovassírok tényére a magyar szakirodalomban BÁLINT 1991, 211. A két lovassírról szóló megfogalmazása azonban sajnos téves.

19 ŠPEHAR – BEVC 2016, 70. A feldolgozás megfogalmazása e ponton kicsit bonyolult és így talán félre is érthető a szerb nyelvet csak részlegesen ismerő olvasó számára. Ezért itt újraközöljük e mondatokat, fordításukkal együtt: „Током археолошких ископавања некрополе у Батајници, делови коњске опреме откривени су у пет гробних целина (гробови бр. 8, 13, 36, 51 и 95), док су у четири, поред скелета мушкараца, нађене лобање и делови ногу коња (гробови бр. 13, 29, 36 и 51 додатном анализом још у гробовима 37, 70, 94, 107, 108), који, нажалост, до данас нису сачувани. Археозоолошком анализом накнадно је установљено присуство различитих костију коња и у гробовима бр. 37, 70, 94 и 108, док су у гробу бр. 107 биле кости два коња.” (Magyarul: „A batajncai temetőfeltárás során öt temetkezésben sikerült felfedezni lovasszerszerek részeit [a 8, 13, 29, 36. és az 51. sírban], míg négy további sírban a férfiváz mellett lókoponyák és lábrészek is előkerültek [a 13, 29, 36. és 51. sírban, további vizsgálattal még a 37, 70, 94, 107. és 108. sírban], amelyeket sajnos nem sikerült megőrizni. Archeozoológiai elemzéssel, utólag sikerült megállapítani különböző lócsontok meglétét a 37, 70, 94. és a 108. sírban, míg a 107. sírban két ló csontjai is voltak.”)

20 A honfoglalás kori sírokban kibontott lómaradványok klasszifikációját a közelmúltban újrafogalmazta: TÜRK – LANGÓ 2019, 51-67.

21 ŠPEHAR – BEVC 2016, 88-96.

22 ŠPEHAR – BEVC 2016, 77-78.

23 ŠPEHAR – BEVC 2016, 76, 78-88.

24 MARKOVIĆ – RADIŠIĆ 2016, 192-206. Valamint ezen eredmények értékelése: ŠPEHAR – BEVC 2016, 72-23.

25 ŠPEHAR – BEVC 2016, 73.

26 A 10-11. századi sírok cserépedényeit a közelmúltban átfogóan elemezte MERVA 2011, 179-243.

27 ŠPEHAR – BEVC 2016, 97. A 31. sírből 1-1 darab I.(Szent) István, illetve (Orseolo) Péter ezüstdenár (Huszár 1., illetve 6. típus). Egy harmadik, a feldolgozás során már értelmezhetetlenné vált köriratú, de a feltárás során I. (Szent) Istvánhoz kötött ezüstdenár pedig a 83. sírből. Elsőként utal a pénzérmék előkerülésére a magyar szakirodalomban BÁLINT 1991, 211. Ezt az adatot építette bele a korai Árpád-kori pénzverést bemutató táblázatába Kovács László is, KOVÁCS 1997, 207, számoztalan ábra.

28 ŠPEHAR – BEVC 2016, 32, 5, 7. ábra.

29 ŠPEHAR – BEVC 2016, 50.

lés elhúzódozó folyamatát részint a két jeles kutató későbbi életpályája magyarázza: mindkettejük szakmai érdeklődésének a homlokterébe az avar kor régészeti leletanyaga került. Így Jovan Kovačević a 10-11. század régészeti hagyatékát a batajnicai temető feltárása után sem elemezte,³⁰ Danica Dimitrijević pedig csak egy összefoglaló munkájának néhány rövid bekezdését szentelte e kornak, továbbá írt egy-egy címszót egy kiállítási katalógusban, valamint egy ismertetést Bálint Csanád Délmagyarország-disszertációjáról.³¹ A személyes életút sajátosságain túl azonban kicsit szélesebb távlatban kell megemlékezni az ún. belgrádi régészeti iskoláról, és a honfoglalás kor régészetéhez fűződő viszonyáról. A honfoglalás kor fogalmának bevonását első helyen az indokolja, hogy – amint erre már utaltunk – a temetőben több részleges lovassír, illetve jól keltezhető lószerszám-melléklet is előkerült. Így az már a feltárása során megkapta az „ómagyar temető” („staromadjarska nekropola”) minősítést. Föl kell tehát vetni a kérdést, e minősítés előnyt vagy esetleg hátrányt jelentett-e az elemzés, illetve a közlés folyamatában. Egy ilyen megközelítés jogosságát az is alátámasztja, hogy a népvándorlás kori régészet vonatkozásában a temető egyik feltárója, Jovan Kovačević volt az a kutató, aki a belgrádi egyetem régészeti tanszékének egyik vezető professzoraként ezen iskola céljait megfogalmazta.

A magyar honfoglalás régészetének szerbiai kutatástörténetét akkor tudjuk pontosan átlátni, ha e kutatási terület tudománytörténetét – a politikatörténeti tagozódásnak megfelelően – „jugoszláv keretekbe illesztve”, valamint egy további kutatási téma, a honfoglalás kor temetőitől helyi szinten élesen leválasztott, nagy sírszámú, 10-11. századi temetők elemzésén át szemléljük.³² Továbbá, mindenképp szükséges az áttekintésbe bevonnai a horvát régészetet, mert a szerb régészek igencsak nyitottak voltak a horvát kollégáik által megfogalmazott értelmezések átvételére. Természetesen csak akkor, ha azok valamilyen közös(nek

hitt dél)szláv anyagi kultúra részeként tekintettek e temetőkre. A magyar honfoglalás kori temetők e körbe természetesen nem tartozhattak bele. Az ilyen temetők iránti csekély érdeklődést az elmondottakon túl – joggal sejtethetően – az is magyarázhatja, hogy mind a két világháború közötti, mind pedig az 1945 utáni évtizedek Jugoszláviájában, amelynek keretei között a szerbiai régészet, és ezen belül a belgrádi régészeti iskola is kialakult, a 8-9. század fordulóját volt szokás a népvándorlás kor felső határának tekinteni.

Ezen időhatár meghatározása az I. világháború előtti időkhöz, és a horvát régészethez kötődik,³³ és kialakításában kétségen felül nagy szerepe volt annak, hogy a német és osztrák régészet is ezen időpontot tekintette a népvándorlás kor végének a Karoling birodalom kialakulása miatt.³⁴ Helyi szinten egy olyan megfontolás is közrejátszhatott, hogy a 9. század elejétől szokás számolni a délszláv térségben is a Karoling terjeszkedéssel, illetve az első olyan, az államszerveződés útjára lépett politikai entitással, amely horvát vezetők uralma alatt állt. Mivel pedig mind a formálódó horvát állam határai, mind pedig a más délszláv vezérek szervezte entitások határai a Kárpát-medencébe nem nyúltak be, a magyar honfoglalás utáni évszázad leletanyaga egy sajátos „senki földjére” került. A 8-9. század fordulóján meghúzott határ miatt az „ómagyar temetők” a népvándorlás korától már későbbinek voltak minősíthetők, viszont egyáltalán nem lehetett őket abba a narratívába illeszteni, amely az adott korszakot a délszláv politikai entitások kialakulási koraként igyekezett szemlélni. Kivételt – amint erre már utaltunk 10-11. századi, nagy sírszámú, és rendszerint csak szerény mellékletekkel ellátott sírokból álló temetők képeztek. E temetőket – és közülük is első helyen a névadó lelőhelyé vált Bijelo brdo-it³⁵ – a horvát régészet mégis

33 A 800-as sarokdátum jelentőségét talán Zdenko Vinski azon összefoglalása fejezi ki a legszebben, amelyet az adott korszakról az UISSP 8. kongresszusa számára „jugoszláv keretek” között írt: VINSKI 1971, 375-397.

34 Sajátságos, hogy e dátumot a közelmúlt szakirodalmában egy amerikai szerző német nyelven megjelentetett könyve erősítette meg: GEARY 2002. A német történeti szakirodalomban ugyanis, egy lexikon-címszó nyomán az 568-as záróév vált irányadóvá: WIRTH 1997, Sp. 1822-1824.

35 BRUNŠMID 193-1904, 83-86. VINSKI 1970, 45-92; TOMIČIĆ 1990a, 85-105. A Bijelo brdo-i kultúra tartalmáról a régebbi szakirodalomban lásd BÁLINT 1991, 159-193. Újabb elemzés, több további kutató munkásságának az ismertetésével: LANGÓ 2005, 220, 322. jegyzet. LANGÓ 2007, 142-145; LANGÓ 2017, 40-42, 46-48. E helyen kell megjegyeznünk, hogy az egyes délszláv szakirodalmakban elég nagy – és az e nyelveket

30 Műveinek bibliográfiája, különös tekintettel a Kárpát-medencéhez kötődő témákat tárgyaló munkákra: TAKÁCS 2011, 577-578.

31 DIMITRIJEVIĆ 1975, 68-96; DIMITRIJEVIĆ 1982a, 40; DIMITRIJEVIĆ 1982b, 49-50; DIMITRIJEVIĆ 1991, 208-217.

32 A néhai Jugoszlávia 1945 utáni régészeti kutatásait áttekintően elemeztük a politikum által megfogalmazott elvárások tükrében: TAKÁCS 2006a, 182-188. Egy másik munkánkban pedig a középkor-régészet vajdasági kutatástörténetét foglaltuk össze: TAKÁCS 2006b, 151-170.

igyekezett integrálni a nemzeti narratívába, etnikai értelmezést adva az egyes lelettípusoknak. Ezen értelmezést annak ellenére is megfogalmazták, hogy ilyen sírmezők a formálódó magyar államnak nemcsak a határmenti övezeteiben, így jelesül a Szerémségben és a Szlavóniában, hanem a Kárpát-medence dunántúli és alföldi törzsterületein is előkerültek. E temetőket annak következtében övezhette megkülönböztetett figyelem a 19-20. század fordulójára, hogy értelmezésük egyik sarokpontja volt és maradt a Kárpát-medence összes részére érvényesnek tekintett, homogén és egységes szláv etnikai meghatározásuk.³⁶ Nota bene: e tétel nemcsak a horvát régészetben vált alaptétellé, hanem a 20. század elején megszülető szerb középkor-régészetben is. Továbbá, az adott körbe tartozó temetők vonatkozásában a cseh régészet közvetítő, pontosabban nemcsak narratíva-közvetítő, hanem egyben narratíva-formáló szerepe vitán felüli. A cseh kutatásban került kidolgozásra a nagy sírszámú, 10-11. századi temetők egységesítő neve: a Bijelo brdo-i kultúra is. A horvát régészetnél maradványok: kutatók nemzedékei elemezték e szellemben a 10-11. századi, nagy sírszámú temetőket Josip Brunšmidtől Željko Tomičićig.³⁷ Sőt az ilyen temetőkről érkező régészeti, így például a horvát régészetet az 1945 utáni évtizedekben meghatározó Zdenko Vinski – egyáltalán nem sarkallta az egyoldalúan szláv megközelítés újragondolására az, hogy a szűkös forrásanyag más szegmensei (pl. a 11. századból fennmaradt hely-, illetve személynevek) alapján egy ilyen egységes szláv lakosság a Kárpát-medence déli részén nem mutatható ki. Továbbá, az is csak peremjelenségnek minősült, hogy a Bijelo brdo-i kultúrába sorolt szlavóniai és szerémségi temetőkben feltűntek olyan tárgyak is, amelyek egyébként a magyar honfoglalás kori temetők tárgyspektrumának a részét képezték. Az ilyen leletek közé tartozik példá-

nem beszélő szakemberek számára nehezen követhető – változatosság uralkodik az adott lelőhelynév első tagjának vonatkozásában, hiszen az adott név feltűnik Bijelo, Bjelo vagy Belo formában is. Annak következtében, hogy a „fehér” melléknév semleges nemű alakja az irodalmi horvátban bijelo-ként, a szerbben belo-ként hangzik. Sőt, a nyugat-szerémségi, valamint kelet-szlavóniai horvátok egy olyan nyelvjárást beszélnek, amely az adott szót bjelo-ként (tehát a közbeiktatott „i” hang nélkül) ejti. Az egységesítés érdekében mi következetesen az irodalmi horvát alakot, azaz a „bijelo”-t használjuk.

36 Egy-egy jellegzetes összefoglaló munkájuk: BRUNŠMID 1903-1904, 83-86; TOMIČIĆ 1996, 160-161.

37 TAKÁCS 2011, 339-340, 345-346, 349-350, 353-354.

ul a Vukovár³⁸ – Lijeva barai övveret, négy nyílhegy, íjcsontok vagy csontfaragványokkal díszített tegez.³⁹ Sőt, e temetőben – amint ez a Željko Demo által 1996-ban megjelentetett katalógusból kiderül⁴⁰ – e temető egyik sírjánál felmerült: talán lovastemetkezés lehetett! Ismételjük meg a nagyobb nyomaték kedvéért: a Bijelo brdo-i kultúra egységesen (dél)szláv meghatározásának a szemléletét vették át az 1945 utáni korszak szerb régészei is,⁴¹ függetlenül attól, hogy a zágrábi és a belgrádi iskola, sőt személy szerint Jovan Kovačević és Zdenko Vinski egymással igencsak sajátos viszonyt ápolt, különösen egy az 1940-50-es évek fordulóján lezajlott vita után.⁴²

Visszatérve kitérőnk kiindulópontjához, a szerb régészethez: a kronológiai keretek átvételében a fentiekben túl szerepet játszhatott az, hogy Borislav Jankulov is e kronológiai határt alkalmazta 1939-ben, amikor a Kárpát-medence déli részének népvándorlás kori leletanyagát első ízben szerb nyelven áttekintette.⁴³ Nem hozott változást a honfoglalás kori leletanyag

38 E ponton magáról a település nevééről is szólnunk kell. Az átlagosnál is nagyobb bizonytalanság mutatkozik az adott helység magyar nevének használata során. Kiindulópontként leszögezendő, hogy a középkori Valkó vármegye székhelyének Valkóvár volt a magyar neve (CSANKI 1890-1913, 2. köt., 277, 289). E név azonban a török hódoltság időszakában elenyészett. A magyar helynév 18. század eleji újjáéledését pedig megakadályozta az, hogy Szerém vármegyét a Határőrvidékhez sorolták, majd pedig a civil rész Horvátország, és ezen belül is Szlavónia részévé vált, és ezt az állapotot tekintette irányadónak az 1868-as magyar – horvát kiegyezés is. Így Valkó megye székhelye a 19. századvegi magyar helynévtárak szerint is Vukovár, azaz a horvát/szerb névforma, magyar ékezzessel. (JEKELFALUSSY 1895, 2. köt., 1887). Az alábbiakban mi is e névformát használjuk

39 DEMO 2006, 77-89; DEMO 2009, 210-215, 244-248.

40 DEMO 1996, 40. A 297. sírban kerültek elő löcsontok, nem anatómiai rendben, ezek azonban a feltárók szerint nem tartoztak a sírhoz. Érdekes e ponton Demo leírását szó szerint is idézni: Za nalaz dislociranih kosti konja uočenih "kraj nogu groba 297" koje su među članovima arheološke ekipe zacijelo stvorile istraživački nemir, ustanovilo se ubrzo "da ne predstavljaju arheološki nalaz". (Magyarul: „A 297. sír lábai mellett” megfigyelt, nem anatómiai rendben fekvő löcsontok bizonyára kutatói nyugtalanságot okoztak a feltárócsoport tagjainak körében, de hamar sikerült megállapítani, hogy „ezek nem régészeti leletek.”) E negatív álláspont következtében Željko Demo már nem is a sírleírásban, hanem csak egy jegyzet keretei között utal a löcsontokra a temető átfogó, monografikus feldolgozásában. (DEMO 2009, 267.)

41 Három, etnikai vonatkozásban igencsak jellemző megnyilatkozás: ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ 1951, 21-56; MINIĆ 1968, 165-174; MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1980b, 65 – 69. Az adott korszak szerbiai kutatásáról lásd még: TAKÁCS 2011, 414-415.

42 A szerb fél mindent egybeolvasztó, és az óhorvát leletek számára egy, a horvát régészetben elfogadottnál későbbi kronológiát meghonosítani igyekvő álláspontját az alábbi áttekintés tükrözi: GARASANIN – KOVAČEVIĆ 1950. A horvát fél e könyv bírálatként megfogalmazott, és a horvát különállást kiemelő álláspontjához lásd: KARAMAN 1952, 81-91; VINSKI 1954b, 188-199. A vita értékelése: TAKÁCS 2011, 170.

43 JANKULOV 1939, 81-90. E szempontot emeli ki ŠPEHAR – BEVC 2016, 11.

megítélésében az sem, hogy 1968-ban Belgrádban reprezentatív kiállítást sikerült szervezni „Magyar fémművesség” címmel, a magyarországi múzeumok anyagának a legjavával, és a honfoglalás kori leletanyag hangsúlyos szerepeltetésével.⁴⁴ Hatása így is teljesen elmaradt. Ismereteink szerint a 10-11. századi korszak régészeti hagyatékát elemző egyetlen, a néhai Jugoszáviában élő kutató sem hivatkozott e kiállítás leletanyagára vagy annak, grafikai szempontból is igényes katalógusára. Az elkövetkező évek, sőt évtizedek hozzáállását Zdenko Vinski azon, 1970-es cikke⁴⁵ határozta meg, amelyben nemcsak elutasította, hanem negatív minősítéssel is ellátta Szőke Béla 1962-es összefoglaló munkáját. Sőt, a negatív állásfoglalás ez esetben igenis át tudott hatolni a néhai államszövetség belső, tagköztársasági határain.

A vázolt szemlélet csak az ezredforduló után kezdett átalakulni, és ezután vált jobban kutatottá a magyar honfoglalás kori sírleletek problematikája. Korábban ugyanis leginkább csak kiállítási katalógusokban⁴⁶ lehetett találkozni honfoglalás kori sírokra jellemző leletek ismertetésével – leszámítva természetesen a vajdasági magyar régészek által írott közleményeket.⁴⁷ A szemlélet átalakításában játszott jelentős szerepet az a Perica Špehar is, akinek a Batajnica – Velika humkai temető monografikus közlésén túl azt is köszönhetjük, hogy egy szerbül is és angolul is megjelentetett összefoglaló társszerzője. Perica Špehar és szerzőtársa Dejan Radičević az első szerb régészek, akik 2015-ben összefoglaló szinten is értekeztek a Kárpát-medence déli részének honfoglalás kori leletanyagáról⁴⁸ Itt kell egyben megjegyeznünk azt is, hogy e két kutató, illetve a Batajnica monográfiát szintén jegyző Nika Strugar-Bevc számára az adott temetőtípus etnikai háttere nem jelent problémát. Közleményükben, már munkájuk címében is a batajnica-i sírmezőt korai magyar temetőként („ranomadjarska nekropola”) jellemezzük.

44 DIENES 1968, 5-24.

45 VINSKI 1970, 45-92.

46 Lásd pl.: PERIŠIĆ–BOJOVIĆ ET AL. 1981, 90, 241. tétel; 92. 262, 266. tétel; 98, 369, 370. tétel; BAJALOVIĆ–HADŽI–PEŠIĆ 1984, 68–69; 115–120. tétel; 77–78, 189, 190. tétel, 81, 219. tétel; 87, 268. tétel, 112, 479. tétel, 113, 487.

47 Lásd pl.: NAGY 1953, 114-116; RICZ 1997, 202, 203, 205. SZEKERES – RICZ 1998, 86, 88; DIMOVSKI – SZEKERES 2012, 7–19. Összefoglalóan: SZEKERES 1981, 90-92. A kutatási helyzetképet összefoglalóan ismerteti szerb nyelven: SZEKERES 1997, 137-142.

48 RADIČEVIĆ – ŠPEHAR 2015a, 137–162; RADIČEVIĆ – ŠPEHAR 2015b, 43–55.

Időrendi kérdések, a temető használatának időrendi végpontjai

A batajnica-i temető pontosabb időrendjének a meghatározása során is felszínre kerülnek azok a problémák, amely más 10-11. századi temetők kronológiájának az elemzése során fel szoktak merülni. E lelőhely esetében is – természettudományos vizsgálatok hiányában – az egyes lelettárgyak időrendi elemzésére kell alapozni a temető egészének kronológiáját. Mintegy belefoglalva a végeredménybe mindazokat a bizonytalanságokat, amelyek az egyes tárgytipusok kronológiai elemzése során felmerülnek, vagy legalábbis felmerülhetnek. A Batajnica–Velika humkai temető esetében azonban számolni kell két további, más lelőhelyek esetében csak viszonylag ritkán számításba vehető körülménnyel is. Az egyik az, hogy a temető régészeti értelemben véve teljesen feltártnak tekinthető. A teljes feltártság ez esetben is magában foglalja annak a lehetőségét, hogy a feltárás megkezdése előtti időkből a sírok egy része sérülhetett, vagy nyomtalanul el is tűnhetett, pl. mezőgazdasági munkák következtében. A magyar szakirodalomban – Bálint Csanád fentebb már utalt híradása nyomán – Batajnica esetében a feltárás előtt megsemmisült sírok számát 100 és 200 közé szokás tenni.⁴⁹ E számadatot azonban a monografikus feldolgozás két szerzője túlzónak tartja. A másik, a korszak temetői esetében csak ritkábban előforduló körülmény az, hogy a batajnica-i temető keltezését magyar veresű pénzek I. (Szent) István és (Orseolo) Péter király ezüstdenárjai is segíthetik. A batajnica-i temető e numizmatikai sajátságát külön is ki kell emelni egy, a V. Székely György emlékére írott cikkben.

Perica Špehar és Nika Strugar-Bevc részletesen megvizsgálta a temető kronológiai sarokpontjait. Érvelésük szerint a batajnica-i temető létesítésének kora a 10. század közepére tehető. Véleményüket az 51. sírban kibontott övveretek, illetve a 8., a 13., a 36., a 51. és a 95. sírban lelt kengyelek időrendi elemzésére alapozták.⁵⁰ Nézetünk szerint kronológiai elemzésüket az alsó időhatár vonatkozásában helyes következtetéssel zárták. A másik kronológiai sarokpontot, a temető felhagyásának idejét Perica Špehar és Nika Strugar-Bevc

49 BÁLINT 1991, 103: „Die hier zerstörten und sodann freigelegten mehrerer Hundert Gräbern”, 211: „Auf einem Tumulus wurden 1958-1959 102 Gräber freigelegt, weitere 100-200 zerstört.”

50 ŠPEHAR – BEVC 2016, 100-101.

az S-végű karikák, illetve a pénzek időrendjéből következtette ki. Felfogásuk szerint a batajncai temető a 11. század első néhány évtizedéig volt használatban.⁵¹ E megközelítésnek azonban ellentmond (Orseolo) Péter király pénze. Ezen érmének ugyanis a király uralkodása idején, azaz 1038 és 1040, illetve 1044-1046 között kellett készülnie. Így helyesebb a temető használatának a felső időhatárát a 11. század középső harmadának a második felére tenni. A teljesség kedvéért kell csak megemlíteni, hogy a szerb szakirodalomban olyan vélekedés is dokumentálható, amely szerint a batajncai temető a 11. század végétől indult volna.⁵² Ez azonban egy nyilvánvaló tévedés, amelynek hátterében az alább ismertetendő egyik történeti értelmezésnek mintegy a régészeti leletekre történő fordítása áll. Azon elgondolás, amely szerint a szerémségi régió a 10. században, illetve a 11. század elején bolgár, 1018 és 1071 között pedig bizánci fennhatóság alatt állt.

A batajncai temető jellege

A kronológiai sarokpontok megállapítása után a temető típusának a meghatározása kell, hogy következzen. A 10-11. századi temetők kutatásában több mint egy évszázada igencsak fontos kérdésként szokás kezelni a temetők „jellegének” a kérdését, a feltárt temetők (pontosabban temetők és temetőrészletek) halmazát rendszerint két részre osztva.⁵³ E kérdés részletes taglalása messze vezetne a jelen dolgozat témájától, így csak két tényezőt emelünk ki. Első helyen azt, hogy maguk a batajncai temető feldolgozói is egy kéttagú rendszerben igyekeztek azt elhelyezni.⁵⁴ Azáltal, hogy a már a feldolgozásuk címében is a temető korai magyar mivoltát hangsúlyozzák. J. Brunšmid, L. Niederle, Z. Vaňa és az őket újrafogalmazó J. Giesler révén került kidolgozásra és vált általánosan ismertté, és sokak által használt felosztássá az a temető-besorolási rendszer, amelyik a 10-11. századi temetőket egy korai magyar, valamint egy Bijelo brdo-i csoportra osztja.⁵⁵

51 ŠPEHAR – BEVC 2016, 101-102.

52 PAROVIĆ – PEŠIKAN 1981, 185.

53 A kettős szóhasználat oka az, hogy a temetőknek csak egy kis hányada tekinthető teljesen feltártnak. Részletesen fogjuk elemezni a temetők osztályozásának a problematikáját egy, a közeljövőben megjelenő dolgozatunkban.

54 Továbbá e megközelítés jegyében íródtak a honfoglalás kori régészet első, szerb kutatók által írt összefoglalói is: RADIČEVIĆ – ŠPEHAR 2015a, 137-162; RADIČEVIĆ – ŠPEHAR 2015b, 43-55.

55 Összefoglalóan ismerteti e nézetrendszer kialakulását és fejlődését:

Magyarországon e felosztás kevésbé használatos. Itt két másik, szintén kéttagú felosztás alapján volt szokás osztályozni, legalábbis a 2010-es évek elejéig. A régebbi kutatásban a Hampel József⁵⁶ által kidolgozott etnikai alapú, az 1960-as évektől pedig a Szőke Béla⁵⁷ által megfogalmazott társadalmi alapú kategóriákat használták. Mindkét esetben az eredetileg három kategóriát tartalmazó, utóbb kéttagúvá redukálódott felosztás vált általánosan elterjedté. Egészen a 2010-es évek elejéig, amikor Kovács László egy korábban nem alkalmazott időrendi megközelítés alapján alakított ki kategóriákat a 10-11. századi temetők típusokba sorolására.⁵⁸ Meglátásunk szerint Kovács László temetőtipológiája az utóbbi évtizedek egyik igen jelentős elemzési eredménye, amely igenis fordulatot hozhat a temetők osztályozásában egy, a korábbi, kéttagú csoportosításoknál részletesebb, nyolc temetőtípust elkülönítő osztályozási rendszer által. Pozitív megítélésünkön az sem ronthat, ha tudjuk, a Kovács László által 2013-ban közölt, jóval részletesebb felosztás is magában hordozza a két kategóriára történő egyszerűsítés lehetőségét⁵⁹ annak következtében, hogy maga Kovács László fogalmazta meg a két kategóriára történő egyszerűsítést egy településtörténeti alapú felvétel értelmében. E folyamat eredményeként terjedt el és váltott ki – jórészt terminológiai alapú – vitákat a kutatásban a szállási, illetve temetők kategóriapárja. Miközben az is tény, hogy Kovács László fentebb utalt tanulmánya,⁶⁰ illetve, még több példával alátámasztva: Révész László nagydoktori értekezése⁶¹ azt bizonyította, hogy a leletanyagot csupán két kategóriára bontó besorolási mód csak korlátozott mértékben alkalmas a 10-11. századi temetők halmazának pontos csoportosítására.

Így az alábbiakban a Kovács László által kidolgozott részletes, időrendi alapú kategorizálást vesszük alapul

LANGÓ 2005, 220, különösképpen a 322. jegyzet. LANGÓ 2007, 142-145; LANGÓ 2017, 40-42, 46-48.

56 Hampel József több alkalommal és több módon is osztályozta a 10-11. századi temetőket – lásd erről LANGÓ 2007, 85. A legismertebb osztályozásai: HAMPEL 1905, 1, 819, HAMPEL 1907, 9. A későbbi kutatás Hampel József utolsó, 1907-es, kéttagú felosztását (HAMPEL 1907, 9.) szokta alkalmazni.

57 SZŐKE 1962, 27-84.

58 KOVÁCS 2013, 511-604.

59 KOVÁCS 2013, 511-604.

60 KOVÁCS 2013, 511-604.

61 RÉVÉSZ 2018, 67-105, 650-688.

és ebbe próbáljuk meg besorolni a batajncai temetőt. A kiinduló probléma a batajncai temető sírszámának a megállapítása volt, mivel erről – amint már utaltunk rá – a szakirodalomban két, egymásnak ellentmondó adat is olvasható. Bálint Csanád a kandidátsi értekezést megelőző adatgyűjtése során azt az információt kapta, hogy a feltárás előtt a batajncai temető területén több száz sír is elpusztulhatott,⁶² a feltárók viszont közel teljes temetőfeltárásról írnak.⁶³ Az alábbiakban a monografikus feldogozás adatából indulunk ki, azon megfontolás következtében, hogy az összefoglaló elemzés írói olyan dokumentációkhoz is hozzájutottak, amelyek Bálint Csanád számára – joggal sejthetően – nem voltak elérhetőek. Így tehát a 115-öt csak néhányval meghaladó temetkezést vetjük alapul és e szám alapján jutottunk arra a megállapításra, hogy a batajncai temető leginkább a Kovács László által kidolgozott temetőtipológia VI. típusába, azaz a „10-11/12. századi magyar falusi temetők” közé sorolható.⁶⁴ Oly módon azonban, hogy e típuson belül egy sajátos altípust alkot a viszonylag korai, 11. század közepi lezárása, és viszonylag alacsony, a százat alig meghaladó sírszáma miatt. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy ugyanezen eredményre jutottunk volna akkor is, ha több száz megsemmisült sírral számoltunk. Annak következtében, hogy a batajncai temető akkor is a nagy sírszámú temetők alsó harmadába tartozna, ha a temetkezések száma – megsemmisített sírokat 200 fölé téve – a 350-es számot közelítené. Talán nem felesleges a következtetési lánc egyes elemeit részletesebben is ismertetni. A VI. típusba sorolás mellett leginkább az szól, hogy a batajncai temetőt legalább egy évszázadon át használták. Ami jóval több annál az évtizedekre korlátozódó használatnál, amit Kovács László a IV. típus („magyar 10. századi szállási temetők”) legfontosabb kritériumaként előír.⁶⁵ Továbbá, a vizsgált sírmező a legalább 115 temetkezésre tehető sírszámával nagyobb annál, mint amit Kovács László a IV. típus esetében „csekély, 25-50-75-ös” sírszámában határoz meg.⁶⁶ Felvetődik a kérdés, lehet-e e két jellemző adat alapján a Batajnica–Velika humkai

temetőt a Kovács László által kidolgozott következő, V. típusba („10. századi magyar falusi temetők”) sorolni? Ez esetben ugyan megoldódna a temető évszázadot is felölelő használatából és a sírszámból adódó probléma, további kérdéseket azonban függőben kellene hagynunk. A temető felső lezárása jelentené a legnagyobb gondot: a 11. század közepi felső időhatár legalább egy fél évszázaddal nyúlik túl a 10. század végénél. Sőt mi több, a felső időhatárt magyar veresű pénzek keletkezése, egy olyan tárgytypus, amelyet az V. típus esetében Kovács László az elkülönítés egyik igen fontos kritériumának tartott, és csak kivételes esetben fogadta el felbukkanásukat az ide sorolt temetőknél.⁶⁷ A felsorolt problematikus pontok alapján a batajncai temetőt a Kovács László-féle VI. típusba, azaz a „10-11/12. századi magyar falusi temetők” közé lehet a leginkább sorolni. Annak ellenére, hogy – amint erre már előző bekezdésünkben is utaltunk – az V. típusba sorolható többi temetőhöz képest a batajncai sírmező viszonylag korán, már a 11. század közepén zárult. A 115-öt talán néhány temetkezéssel meghaladó sírszáma is e típuson belül kifejezetten az alsó harmadba tartozik,⁶⁸ különösen akkor, ha tudjuk, Batajnican teljes temetőfeltárást folyt.

Földrajzi keretek, a szerémségi táj 10-11. századi sírleletei

A Batajnica–Velika humkai lelőhelyen feltárt 10-11. századi temető a Kárpát-medence egyik legdélebbi ilyen temetője. Ettől délebbre már csak a Bánság délnyugati szegletében, Pancsova (Pančevo) határában⁶⁹ feltárt honfoglalás kori sír található. A batajncai 10-11. századi temető jelentőségét akkor tudjuk pontosabban szemléltetni, ha azt a saját régiója, a Szerémség keretei között igyekszünk értelmezni. Azaz, jelen esetben eltekintünk a másik déli régió, a Bánság déli részén előkerült leletek taglalásától. Egy ilyen munkát – fenntartva optimista megközelítésünket – egy olyan jövőbeli időpontra kell halasztanunk, amikor már egy bánsági teljes feltárást 10-11. századi temető alapján tudunk e régióról is beszélni.

A batajncai lelőhely jelentőségét az is növeli, hogy – is-

62 BÁLINT 1991, 103.

63 ŠPEHAR – BEVC 2016, 18.

64 KOVÁCS 2013, 530-532.

65 KOVÁCS 2013, 520.

66 KOVÁCS 2013, 520.

67 KOVÁCS 2013, 531.

68 KOVÁCS 2013, 530. oldalon az V. típus esetében a sírszám felső határát 100/105-ben adja meg.

69 STANOJEV 1989, 89-90; KOVÁCS 1991, 399, 411; TAKÁCS 2013, 658.

mételjük meg a nagyobb nyomaték kedvéért – a Velika humka, azaz magyarra fordítva: a Nagy halom területén megtörtént a teljes temető feltárása, miközben a többi környékbeli lelőhelyen rendszerint csak a leletek begyűjtésére, és – jó esetben – egy-egy sír kibontására került sor. Adott esetekben olyan mellékletekkel, amelyek 10-11. századi keltezése is kisebb-nagyobb mértékben bizonytalan. Így a szerémségi régió vonatkozásában első helyen – és némiképpen a Batajnica–Velika humkai feltárással ellentétben is – az adott térség kutatótságának az alacsony mértékét kell kiemelni. A batajnica-i feldolgozás szerzői összesen négy 10-11. századi sírt, illetve temetőt ismernek a Duna-Száva közének keleti, a mai Szerbiához tartozó részén. E szám sajnos akkor sem válik jelentősen nagyobbá, ha a Horvátországhoz tartozó nyugat-szerémségi területeken kibontott sírokat is számításba vesszük. A Batajnica-monográfiában négy lelőhely: Batajnica, Novi Banovci,⁷⁰ Surduk⁷¹ és Zimony⁷² (Zemun) szerepel, és e lista egy-egy nyugat-, illetve kelet-szerémségi helyszínnel: a Vojka–humkai⁷³ és a Vukovár–Lijeva bara-i temetőrészlettel⁷⁴ egészítendő ki. A felsorolt lelőhelyek közül a Vukovár–Lijeva bara-ira kell kitérni, egyetlen megjegyzés erejéig. A Batajnica-monográfia két szerzője az egyes lelettipusok párhuzamainak a felsorolása során többször is utal Vukovár–Lijeva bara-i párhuzamokra,⁷⁵ amiből talán levonható lenne egy olyan következtetés is, hogy a vukovári temető a

batajnicainak a párhuzama lenne. E megjegyzést csak oly módon fogadhatjuk el, ha a párhuzamosságot részint arra vonatkoztatjuk, hogy mindkét lelőhelyen folyt hitelesítő feltárás, valamint akkor is, ha az összefüggést a honfoglaló magyar temetőkre jellemző tárgyak Vukovár–Lijeva bara-i szórványos meglétének a vetületében szemléljük. Hiszen a vukovári 10-11. századi temetőben van példa nemcsak vas nyílhegyekre,⁷⁶ hanem csontlemezekkel díszített tegezre⁷⁷ is. E leletek azonban nem fedhetik el azt a tényt, hogy a vukovári 10-11. századi temetőből eddig már összesen 438 sírt sikerült feltárni, és az egykori sírmezőt nagyjából ezersírosra szokás becsülni.⁷⁸ Azaz e temető – joggal sejtethetően – a sírszám tekintetében egy nagyságrenddel meghaladja a batajnicaikat, és 11. század végi lezárása⁷⁹ is évtizedekkel később történt meg, mint a batajnica-i sírmezőé.

A felsorolt lelőhelyek alapján a Szerémségben a honfoglalók jelenléte szórványosnak minősíthető, legalábbis a jelenleg rendelkezésre álló adatok szintjén. Ezen az összképen sajnos az sem módosíthat, hogy 2021-ben közlésre került a régió leggazdagabb, de sajnos ismeretlen lelőhelyű, honfoglalás kori leletegyüttese.⁸⁰ A csüngős ékszerekből és két szíjvégből álló leletegyüttes talán egy női sír mellékleteként kerülhetett múzeumba a 20. század közepén, oly módon, hogy még lelőhelye sem került meghatározásra, vagy feljegyzésre! A szerémségi honfoglalás kori sírok szórványos meglétük ellenére is fontos topográfiai következtetésre adnak módot. Mivel mind a délkelet-, mind pedig a nyugat-szerémségi honfoglaló temetők, illetve sírok a Duna, illetve annak jobb partja mentén vezető főút vonzáskörében található, joggal vehető fel annak a lehetősége, hogy e két természet-, illetve társadalomföldrajzi tényező nagy hatást gyakorolt a honfoglalók megtelepedésére az adott régióban. Az északi, északkeleti sávban történő megtelepedést látszik erősíteni

76 DEMO 2009, 210-211.

77 DEMO 2009, 210-215, 244-248.

78 E tényt hangsúlyozza magyar nyelven Petkes Zolt és Cziffra Szabolcs a Vukovár–Lijeva barai monográfiáról írott recenziójában: PETKES – CZIFFRA 2014, 385.

79 DEMO 2009, 552.

80 RADIŠIĆ 2021, 301-313. Itt kell megjegyeznünk, hogy Milica Radišić, az ismeretlen lelőhelyű, honfoglalás kori tárgye gyüttes átfogó közlése során felvetette néhány további szórványleletnek a honfoglalás korhoz kapcsolását is. E leletek, így pl. a Popinciban talált dirhem honfoglalás koriként való kezelését csak további kutatások után tartjuk célszerűnek.

70 ŠPEHAR – BEVC 2016, 15, 3.3. ábra (térkép). E lelőhely további irodalma PERIŠIĆ – BOJOVIĆ ET AL. 1981, 91, 245. tétel; BAJALOVIĆ – HADŽI-PEŠIĆ 1984, 64, 84. tétel; 85, 254. tétel; 90, 295. tétel; STANOJEVIĆ 1989, 60–62; TAKÁCS 1991, 661. Mivel Novi Banovci településnek nincs magyar neve, dolgozatunkban a szerb nyelven meghonosodott helynévi alakot használjuk, szerb helyesírással.

71 ŠPEHAR – BEVC 2016, 15, 3.3. ábra (térkép). A surduki leletek közleménye: DEMO 2012, 81-105; DEMO 2014, 67-68. E lelőhely létezésére sajnos nem figyeltünk fel 2013-ban írott tanulmányunkban (TAKÁCS 2013, 641-666.). A települést a középkorban – joggal feltételezhetően – Szurdoknak nevezték, e nyelvészeti alapú következtetés alátámasztására azonban nem maradt fenn írott adat: CSÁNKI 1890-1913, 2. Mivel Surduk településnek nincs magyar neve, így a szövegben a szerb nyelven meghonosodott alakját használjuk, szerb helyesírással.

72 BÁLINT 1991, 102, 26. ábra, 261; ŠPEHAR – BEVC 2016, 15, 3.3. ábra (térkép).

73 BÁLINT 1991, 261. old. Kat. sz.: 324, és nyomán TAKÁCS 2013, 660. Itt kell megjegyeznünk, hogy a vojka-i temetőrészletet a helyi kutatás egy része az avar korra keltezi. Megerősíti honfoglalás kori keltezését RADIŠIĆ 2021, 310, 79. jegyzet.

74 VINSKI 1955, 231-255; VINSKI 1959, 99–109; TOMIČIĆ 1990b, 111-189; DEMO 1996; DEMO 2006, 77–89; DEMO 2009. A temető alapadait magyar nyelven összefoglalta Petkes Zolt és Cziffra Szabolcs a temető monográfiájáról írt recenziójukban: PETKES – CZIFFRA 2014, 385-387.

75 ŠPEHAR – BEVC 2016, 78, 79, 83, 83. szb.

az a tény, hogy a régió déli határán az antik nagyváros, Sirmium területének déli, Száva-szigeti részén Sermon néven újjáéledő település területén egy olyan, szintén 10-11. századi temetőrészlet is napvilágra került,⁸¹ amelyet a helyi kutatás már az adott város (azaz a későbbi Szávaszentdemeter déli, Szenternye nevű része, jelenkori nevén Mačvanska Mitrovica) bolgár, illetve bizánci birtoklásához szokott kötni. Tegyük hozzá azonnal: nézetünk szerint teljes joggal.

Történeti kérdések

Előző alfejezetünk utolsó megjegyzésével már át is térünk azokra a történeti kérdésfelvetésekre, amelyek a batajncai temető elemzésének egy további fontos elemét kell, hogy alkossák. A különböző történelmi elemzéseknek van néhány közös pontja. Az összes elemzés egyetért abban, hogy a Szerémség egy olyan határrégió volt a 10-11. században, amelyet egyik szomszédja sem tartott uralmi területe központi részének.⁸² A másik kérdés pedig, amelyben az ellentétes nézetet valló felek egyetértenek, hogy a Szerémség egészében gondolkodnak, és az adott régió egészét az egyik vagy a másik szomszédhoz csatolják, egyáltalán nem számolva azzal, hogy a határ fogalma a korai középkorban általában nem egy vonalat, hanem egy övezetet jelentett, és így védelme is térben tagolt kellett, hogy legyen.⁸³ Két egymással homlokegyenest ellentétes vélemény található a szakirodalomban arról, melyik volt az a szomszéd, akinek az uralma ténylegesen kiterjedt volna a Duna-Száva közén elterülő tájra e két évszázadban.⁸⁴ Az egyik felfogás szerint a szerémségi régió a 10. században a Magyar Nagyfejedelemség, a 10-11. század fordulójától pedig a születő félben levő Magyar

81 ERCEGOVIĆ – PAVLOVIĆ 1980. A teljesség kedvéért kell megjegyezni, hogy Sirmium / Szávaszentdemeter / Sremska Mitrovica belterületén egy további, kora középkori temető is előkerült a 4. lelőhelyen (PAROVIĆ – PEŠIKAN 1981, 179-190.). Mivel azonban e temető, Maja Parović-Pešikan elfogadhatónak tűnő elemzése szerint a 11. század végén indul (PAROVIĆ-PEŠIKAN 1981, 185.), az adott kérdésfeltevés kontextusába nem illeszthető be.

82 A két nézetrendszer talán legismertebb összefoglalásai: GYÖRFFY 1952-1953, 332-333, 337-339; valamint OSTROGORSKY 1963, 259, 248. és 249. közötti térkép.

83 Az újabb szakirodalomban folyó eszmecsere Magyarországon és a kora középkor vonatkozásában egy, Vékony Gábor által 1983-ban megjelentetett, és ma már alig hivatkozott tanulmánya indította el: VÉKONY 1983, 215-236. A kora középkori határ fogalmáról és védelméről szóló szakirodalmat a közelmúltban összefoglalta: LANGÓ 2017, 66-85. Lásd még: GREEN – PERLMAN 1985, 3-13.; LIGHTFOOT – MARTINEZ 1995, 471-492; POHL 2000, 17.

84 Az ide vonatkozó szakirodalmat a közelmúltban az alábbi munkánkban tekintettük át és értékeltük: TAKÁCS 2018, 14-15, 91.

Királyság uralma alatt állt.⁸⁵ Ezzel szemben, a másik felfogás szerint a Szerémséget 1018 előtt az I. Bolgár állam, illetve annak Macedóniában, Sámuel önjelölt cár által újjászületett utódállama, 1019-től pedig a Bizánci birodalom birtokolta.⁸⁶ Az első elgondolás mellett magyar történészek szoktak érvelni, a második mellett pedig bizantinológusok, különösen, ha a balkáni térségből származnak. A két álláspont részletes ismertetése, híveinek a tételes felsorolása szétfeszítene dolgozatunk kereteit. Így csak egyetlen körülményt emelünk ki: mindkét nézőpont alátámasztható írott forrásokkal. A Magyar Fejedelemséghez tartozást VII. (Bíborbanszületett) Konstantin rögzítette a történeti kutatás által De Administrando Imperio néven számon tartott művében. E forrás szerint a Magyar Fejedelemség (a szövegben: Turkia) déli határa a Vaskapu és Sirmium között, azaz a Duna-Száva vonal mentén húzódott.⁸⁷ A bolgár, illetve bizánci főség mellett pedig az 1018-19-es események leírásai szólnak, amikor a Sámuel-féle uralmi képződmény utolsó lépéseként egy bizánci hadvezér Konstantinos Diogenés elfoglalta és ezzel egyben fel is számolta e sajátos politikai entitás legészakibb várát Sermont,⁸⁸ azaz Sirmiumot.

85 Ez a magyar történetírás mondhatni szinte egységes álláspontja a 19. század utolsó harmada óta. A 19-20. század történetírásából lásd PAULER 1900, 41-42; HÓMAN 1928, 122, 126, illetve a 144-145. old. közötti térkép. (A teljesség kedvéért kell megjegyeznünk, hogy a szöveges utalások, illetve a térkép nem egészen ugyanazt a helyzetet tükrözik. Míg a szöveges utalások szerint Botond törzse masszívan meg kellett, hogy szállja a Duna és a Száva közét, a térkép szerint Botond szálláshelye csak minimális mértékben nyúlik át a Dunán a Nyugat-Szerémségbe, nagyjából Valkóvár / Vukovár környékére.). Az utóbbi évtizedek szakirodalmában meghatározó jelentőségűnek tekinthető a Szerémség területi hovatartozása kérdésében Györfly György munkássága. Nézetrendszerének első, alapos érveléssel alátámasztott kifejtése: GYÖRFFY 1952-1953, 332-333, 337-339. Ezt ismétli meg talán legfontosabb összefoglalásában: GYÖRFFY 1977, 33, 4. térkép, 35, 5. térkép, 183, 232. A Szerémség 10. századi területi hovatartozása vonatkozásában Kristó Gyula is alapjában a Pauler Gyula, illetve Györfly György által kidolgozott nézetrendszert vallotta. Miközben a részletekben számos ponton bírálta Györfly Györgyöt: KRISTÓ 1988, 298-305. Kristó Gyula összefoglaló munkáiban is számos, a Szerémség területi hovatartozását leszögezve megállapítást tett. Ilyen megnyilatkozásai közül lásd: KRISTÓ 1999, 18-20. A Magyar Fejedelemséghez, illetve a születő félben levő Királysághoz való tartozást vallják a térség leleteit elemző magyar régészek is: KISS 1975, 73-84; BÁLINT 1991; valamint e tanulmány írója is: TAKÁCS 2013, 641-666.

86 A bizantinológusok körében mértékadónak tekintett megnyilatkozás, térképpel is alátámasztva: OSTROGORSKY 1963, 259, 248-249. közötti térkép. G. Ostrogorsky felfogása szerint nemcsak a Szerémség, hanem a Dráva-Száva köze, tehát Szlavónia is beletartozott volna 1025 után II. Bazileiosz birodalmába. Őt tekinti irányadónak: FERJANČIĆ 1966, 32-58. E két történész nézőpontja vált, különösképp a délszláv térségben, az adott kérdéskörrel manapság nyilatkozó történészek-régészek kiindulópontjává. Az újabb elgondolásokat áttekinti, és egy saját megoldást is megfogalmaz: KOMATINA – KOMATINA 2018, 141-151.

87 DAI 177. old. Értékelése: GYÖRFFY 1952-1953, 332-333; KRISTÓ 1999, 13-22; MAKK 2003, 5.

88 Ezen esemény máig alapvető elemzése: GYÖRFFY 1952-1953, 337-

További értékes adalékokat a Pécsi Egyházmegye 1009-es alapítólevele szolgáltat, bár ez esetben némi zavart okozhat az adott oklevél interpolált volta. Györffy György elemzése nyomán a történészek körében konszenzus uralkodik abban a kérdésben, hogy csak a 13. századi, un. szávaszentdemeteri per során szűrték be az oklevél szövegébe déli, egy (modern helyesírással) „Kóárok” mentén vezető határt, amely az antik Sirmiumba, (és annak helyén felépült, középkori Szávaszentdemeterre) vezető, római kori aquaeductussal lenne azonosítható.⁹⁰

Ezen írott források tükrében nézetünk szerint a fő kérdésnek nem oly módon kellene szólni, egy vagy logika keretei között gondolkodva, hogy kié lehetett a Szerémség a 10-11. században, hanem oly módon: hogyan lehet egymással egyeztetni a különböző, és egymásnak nyilvánvaló módon ellentmondó írott feljegyzéseket. Az írott forrásokat elemző, és az összes forrásadatot felhasználni igyekvő szakemberek általában az időrendben keresik a megoldást.⁹¹ Oly módon, hogy feltételezik: a Szerémség, tehát a Duna és a Száva folyók köze gazdát cserélt volna a 10-11. században. Úgy véljük a lemerevedett álláspontokat két módon lehetne felülvizsgálni. Érdemes lenne a határ kora középkori mivoltáról az utóbbi évtizedekben lefolytatott viták és eszmecsere⁹² tanulságait a Szerémség 10-11. századi rekonstrukciójába is bevonni. Feladva azon megközelítést, amely a magyar-bolgár, illetve magyar-bizánci határt csak és kizárólag folyó menti határként vagy a Száva-Alduna, vagy pedig a Dráva-Duna vonala mentén hajlandó rekonstruálni. Továbbá, helyén való lenne újabb adatokat, adott esetben a régészeti leletek tanulságát is bevonni a Szerémség 10-11. századáról folytatott vitába.

A régészeti leletek bevonását e forrásanyag jelenleg még szűkös volta nem akadályozhatja, azon körülmény tehát, hogy a lelőhelyek száma alacsony, sőt a

belőlük nyerhető adatok minősége pedig több esetben is egészen egyszerűen elégtelen. A lelőhelyek topográfiai helye ugyanis már a kutatottság jelen mértéke mellett is következtetések levonását teszi lehetővé. A batajncai temető monografikus közlése is egy további jelentős súlyt tesz a mérleg pozitív serpenyőjébe, bár így sem lehet kétséges az, hogy igen nagy szükség lenne további, hasonló szinten feltárt és elemzett temetőre, illetve településre.⁹³ Addig is azonban, a régészeti leletek alapján, és különösen a batajncai temető közlésének a megjelenése után, fel lehet vázolni egy olyan, mondhatni az adott térség határjellegét figyelembe vevő megoldási kísérletet, amely természetesen nem lépheti túl a munkahipotézis szintjét.

Mivel a magyar honfoglalókkal összefüggésbe hozható sírok-temetők a szerémségi régió északi, illetve keleti szélén a Duna, valamint a folyam partján vezető út közelében kerültek elő, a bolgárokhoz köthető egyetlen sírmező viszont a Száva jobb partján, Sermon / Szávaszentdemeter / Sremska Mitrovica város területének déli szélén, talán azzal érdemes számolnunk, hogy a Szerémség egy olyan határregió volt, amelyet egyetlen fél sem birtokolt teljes egészében. A Magyar Nagyfejedelemség jelenléte a régió délkeleti, illetve nyugati részén dokumentálható. Olyan területeken, amelyek Duna vonala, illetve a partjai mentén futó limesút közelében terülnek el, délkeleten négy, fentebb már felsorolt, a nyugati részen pedig egy, szintén már utalt lelőhellyel. Az öt lelőhely közül kettőben folyt régészeti feltárás. Fontos kiemelni, hogy mind a batajncai, mind pedig vukovári sírmező megnyitását a 10. század közepére lehet tenni. Munkahipotézis szintjén egy olyan értelmezést lehet megfogalmazni, hogy a Magyar Fejedelemség csupán a Duna déli partjainak e két rövid szakaszát tarthatta a kezében. A batajncai és a környékbeli három temető mikrotopográfiai helyét talán a zimonyi rév közelsége határozta meg, és e szempont felvethető Vukovár esetében is, mert annak közelében is volt egy fontos dunai rév Újlaknál (horvátul-szerbül: Ilok). A vukovári temető esetében még talán arra is lehetne

338. A közelmúltban összefoglalóan elemezte, forrásanyagát számba vette: PIRIVIATRÍC 1998, 131.

89 A pécsi püspökség alapítását, alapítólevelét nagy alaposággal elemezte: KOSZTA 2009, 13-42.

90 A pert és az adott terepönt nagy alaposággal elemezte: GYÖRFFY 1952-1953. II. 92-94.

91 E megoldást fogadja el a szerémségi térség településtörténetét régészeti leletek alapján elemző Bálint Csanád (BÁLINT 1991, 103.), valamint maguk a Batajnica-monográfia szerzői is: SPEHAR – BEVC 2016, 112.

92 Lásd a 82. jegyzetet.

93 Sajnos túllontúl derülátónak kell tekintenünk Kiss Attila, egyébiránt igen jó összefoglalásának azon kitételét, amely szerint a szerémségi 10-11. századi etnikai viszonyok elemzését nagymértékben fogja segíteni a batajncai és a vukovári temető, valamint a térség szórványleleteinek a közlése: KISS 1975, 82. Felfogásunk szerint a jelenleg rendelkezésre álló adatok száma és minősége még elég távol áll attól, hogy a végleges megoldások megfogalmazásának az igényével lehessen elemezni.

gondolni, hogy e temető valamilyen módon a kiépülő valkói ispánsági központhoz⁹⁴ is kapcsolódhatott. Egy ilyen kapcsolat lehetőségét azonban majd csak akkor lesz érdemes megvizsgálni, ha a valkóvári vár építési idejéről nem csupán általános megfontolások, hanem konkrét régészeti adatok is rendelkezésre állnak majd. Továbbá, csak a jövőbeni kutatások dönthetik el azt, hogy a jelenleg teljesen leletmentesként elkönnyvelhető szerémségi Duna part Surduk és Vukovár közötti, mintegy száz kilométernyi szakaszán ténylegesen a honfoglalás kori leletek teljes hiányával kell-e számolnunk, vagy esetleg mégis felbukkanhat legalább egy további sírmező. A Szerémség többi, tehát a Duna vonalától távolabb eső részei a Magyar Nagyfejedelemség, illetve a születő félben levő Királyság – a jelenleg rendelkezésre álló régészeti leletek tanulsága szerint – talán egy sajátos gyepeüvelként, azaz a határ őrizetével megbízott közösségek szálláshelye előtti, ritkán lakott és természeti akadályokkal is nehezen áthatolhatóvá tett területként kezelte.⁹⁵

Vessünk egy pillantást a másik, azaz a bolgár, illetve bizánci oldalra. Fentebb már utaltunk VII. (Bíborbanszületett) Konstantin De Administrando Imperio című munkájára, amely azt rögzítette, hogy „Turkia” azaz a Magyar Fejedelemség déli határa a 10. század közepén a Vaskapu és Sirmium (azaz a későbbi középkori nevén Szávaszentdemeter, újkori nevén Sremska Mitrovica) között, azaz a Duna-Száva vonal mentén húzódott.⁹⁶ VII. Konstantin (vagy a nevében fogalmazó írnök) ugyan nem utalt arra, hogy a DAI szövegében szereplő Belgrád, illetve Sirmium 10. század közepén bolgár kézen lett volna, a két település területén folytatott ásások azonban ezt valószínűvé teszik.⁹⁷ Mindkét esetben a Száva déli partján számolhatunk bolgár erősséggel. A Száva-Duna vonal déli

partjához tartozás Belgrád, azaz Nándorfehérvár esetében magától értetődik, de ugyanezt a körülményt Sirmium / Sermon esetében le kell szögezni. A 10-11. században ugyanis az antik nagyvárosból csak annak déli széle volt lakott, egy olyan sziget, amely a Száva déli partjához volt közelebb.⁹⁸ Joggal sejthetően ezt foglalta el Konstantinos Diogenész, amikor felszámolta a Sámuel-féle uralmi területet 1018-ban. Ismételjük meg a nagyobb nyomatek kedvéért: nincs jól keltezhető régészeti nyoma annak, hogy a város északabbi, tehát a Száva bal partján álló fele a 11. század utolsó harmada, tehát a Száva-szigeti település Salamon király korára tehető magyar foglalása előtt lakott lett volna.⁹⁹ Vagyis a 10-11. századi Sirmium / Sermon esetében egy olyan, a Száva déli partja felé orientált településsel érdemes számolni, amely a rajta átvezető rév északi partját inkább csak felügyelte, semmint, hogy tartósan belakta volna. Az antik város romjaitól északra elterülő régiót pedig a 10. századi bolgárok, illetve a 11. századi bizánciak is tekinthették ugyan saját fennhatóságuk alatt álló területeknek, a Duna-Száva köze azonban így is sokkal inkább egy sajátos senki földjeként értelmezhető, miközben a saját uralmuk körzete a Szávától délre terült el. Talán e helyzet egy kései lenyomata az, hogy a 13. század elejéig a Szerémséghez tartozónak tekintettek olyan, a Szávától délre elterülő területeket is, amelyeknek a későbbiekben Macsó (szerbül: Mačva) lett a neve.¹⁰⁰

Az I. és II. évezred fordulóján azonban nemcsak a határ déli oldalán gyorsultak fel az események, hanem – joggal sejthetően – annak északi oldalán is. Kristó Gyula fejtette ki részletesen azt az elgondolást, hogy I. (Szent) István szervezett határispánságot a Szerémség nyugati felében, katonai, pontosabban határőrizeti feladattal látva el azt.¹⁰¹ A Szerémség nyugati fele – szintén e felfogás szerint – a 11. század első felében kapta volna meg a határispánsági szerepre emlékeztető Marchia nevet. Még akkor is, ha e név csak később és más funkcióban, azaz a szerémségi régió egyes

98 Sirmium / Szávaszentdemeter topográfáját a közelmúltban elemeztük részletesebben: TAKÁCS 2014, 298-299.

99 Jellemző adalék, hogy a Száva északi partján, tehát a szávaszentdemeteri oldalon egy olyan temető került feltárára, amelynek kezdetét a 11. század végére tették: PAROVIĆ-PEŠIKAN 1981, 179-190.

100 GYÖRFFY 1952-1953, 1., 338-343; DINIĆ 1962, 582; ROKAY – TAKÁCS 1994, 421-422; TERNOVÁČZ 2017, 227-235; HARDI 2017, 121, 18. jegyzet.

101 KRISTÓ 1988, 299-302.

94 KRISTÓ 1988, 303-304.

95 Egy másik nézőpontból, a szövegben vázolt kettőség a szállásterület és a befolyási övezet kettőségeként is leírható. E megközelítés a defenzív helyett a határtérséghez való offenzív hozzáállást hangsúlyozza. Sőt az utóbbi meghatározás helyett egy olyan fogalom, a „hatókör” is alkalmazható, amely még aktívabb magatartásra utal. (A felsorolt fogalmakat, kutatástörténeti háttérrel együtt ismerteti LANGÓ 2017, 63.) A 10. század végi, bolgár-bizánci háborúk, illetve a Magyar Nagyfejedelemségnek az e háborúban játszott szerepe alapján inkább a gyepe és a gyepeüvelve szópár használata mellett döntöttünk. A 10-11. századi magyar-bolgár, illetve magyar-bizánci viszonyt a közelmúltban magunk is áttekintettük: TAKÁCS 2019, 18-20.

96 DAI 177. Értékelése: GYÖRFFY 1952-1953, 332-333; KRISTÓ 1999, 13-22; MAKK 2003, 5.

97 MINIĆ 1980, 45-46, valamint 46, 8. ábra.

északi vagy központi részeinek a neveként, illetve a pécsi egyházmegye egyik, a Nyugat-Szerémségre kiterjedő főesperességeként bukkant fel a 12. században, illetve a 13. század elején.¹⁰² A batajncai temető értékelése szempontjából a Marchiáról szóló eszmecsere csak korlátozott lehet az érvénye, hiszen e temető az adott tájnak nem a nyugati, északi vagy központi részén, hanem annak délkeleti szélén került feltárássra. A Szerémség e része esetében Szerém vármegye szervezése¹⁰³ jelenthette azt a keretet, amely a gyepeleve-státust felszámolhatta. E folyamat azonban csak Belgrád és Sermion / Sirmium 1071-72-es magyar elfoglalása¹⁰⁴ után, a 11. század utolsó harmadában indulhatott el. Egy olyan időpontban tehát, amikor a batajncai temetőbe már nem temetkeztek.

Egy további szempontként, és visszatérve a 10. század második fele és a 11. század első fele közötti időszakra, arra szeretnénk utalni, hogy a bolgárok, majd bizánciak, illetve a Magyar Fejedelemség, majd Királyság közti terület, ha úgy tetszik gyepeleve, ha úgy tetszik senki földje természetföldrajzi szempontból is alkalmas volt e szerepre. A Szerémség közepén ugyanis egy alacsony, de hosszú hegy a Fruska góra (az utóbbi két évtizedben elterjedt nevén a Tarcal, szerbül / horvátul: Fruška gora) húzódik nyugat-keleti irányban. Meg kell jegyeznünk, hogy a Fruska góra határhegyként való értelmezése nem új. Már a 19-20. század fordulóján így rekonstruálta a magyar-bizánci határt Vjekoslav Klaić, igaz a 12. század vonatkozásában.¹⁰⁵ Csak további lelőhelyek felbukkanása, feltárása és

közlése döntheti el azt, hogy a Fruska górának tulajdonított határhegy-szerepe a 10-11. század esetében tényleg valós lehetett-e. Annak ellenére, hogy a 12. század vonatkozásában bebizonyosodott: Vjekoslav Klaić elgondolása nem állja meg a helyét.¹⁰⁶

Záró gondolatok

Fentebbi fejtegetések alapján túlzás nélkül állítható, hogy a batajncai temető monografikus szintű közlése fontos fejezetet jelent a Kárpát-medence 10-11. századi temetőinek régészeti kutatásában. Nemcsak maga a temető leletanyaga miatt, hanem azért is, mert e lelőhely adalékot ad a korszak kutatásában számos fontos kérdés megválaszolásához. A batajncai átfogó elemzés megismerésében nem jelenthet akadályt annak szerb nyelve, hiszen a munkában megtalálható egy részletes angol nyelvű kivonat is. Zárásképpen már csak egy tényre kell a figyelmet felhívunk. A monografikus feldolgozással érvényüket veszítik a Batajnica–Velika humkai temetőről a magyarországi, illetve horvátországi régészeti szakirodalomban megjelentetett korábbi, rövid adatáttekintések, amelyek igyekeztek összefoglalni a temető fő jellemzőit.¹⁰⁷ Az ilyen rövid összefoglalásokat a jövőben csak az után érdemes használni, ha adataikat a monografikus feldolgozás adatállományával összevetettük. Egy ilyen eljárás segíthet abban, hogy a batajncai temetőről a monografikus közlés késése miatt felgyülemlött téves adatok halmaza idővel eltűnjön.

102 GYÖRFFY 1952-53, I., 338-339. Valamint jóval részletesebben e cikk német nyelvű változatában: GYÖRFFY 1959, 22-25.

103 KRISTÓ 1988, 299-300.

104 MAKK 1993, 83-85.

105 KLAJĆ 1882, 101-107.

106 A Szerémség 13. század előtti kiterjedéséről, illetve megnevezéséről folytatott történelmi eszmecsere eredményeit a közelmúltban összefoglalta magyar nyelven: TERNOVÁČZ 2017, 227-235; szerb nyelven: HÁRDI 2017, 121, 18. jegyzet.

107 Ilyen pl. BÁLINT 1991, 211; TOMIČIĆ 1990b, 132.

Irodalom

- BAJALOVIC–HADŽI-PEŠIĆ 1984
Bajalović – Hađi-Pešić M.: *Nakit VIII—XVIII века у Музеју града Београда. Збирке МГБ XV Nakit VIII-XVIII века.* Музеј града Београда, Серија – Збирке и legati. Каталог 15. Београд.
- BÁLINT 1991
Csánki Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában.* 1 – 5. köt. Budapest.
- BRUNŠMID 1903-1904
Brunšmid, Josip: *Hrvatske srednjovečne starine.* VHAD N.S. 7, 30 – 97.
- ČOROVIĆ-LJUBINKOVIĆ 1951
Ђоровић-Љубинковић, М.: *Метални накит белобрдског тина — гроздолике минђуше.* Старинар II. 21-56.
- CSÁNKI 1890-1913
DAI
Constantine, Porphrogenitus: *De Administrando Imperio.* Greek text edited by Moravcsik, Gy English translations by R. J. H. Jenkins, Budapest 1949.
- DEMO 1996
Demo, Željko: *Vukovar – Lijeva bara.* [kiállítási katalógus] Zagreb.
- DEMO 2006
DEMO 2009
Demo, Željko: *Refleksni luk s ranosrednjovjekovnog groblja u Vukovaru (gr. 92).* Starohrvatska prosvjeta 31, Split, 77-89.
Demo, Željko: *Ranosrednjovjekovno groblje bjelobrdske kulture — Vukovar-Lijeva Bara (X-XI. stoljeće) – An Early Medieval Cemetery of the Bijelo Brdo Culture – Vukovar-Lijeva Bara (10th-11th Century).* Musei Archaeologici Zagrabienensis Catalogi et Monographie VI/1-2, Zagreb, 650 pp. CD
- DEMO 2012
DEMO 2014
Demo, Željko: *Srebrni ukrasni komplet za glavu i prsa iz Arheološkog muzeja u Zagrebu.* In: Dani Stjepana Gunjače 2. Red.: Šeparović, T. Split, 81–105.
Demo, Željko: *Zlato i srebro srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu – Gold and Silver of the Middle Ages in the Archaeological Museum in Zagreb,* Zagreb 2014.
- DIENES 1968
Dienes, István: *Umetnička obrada metala U Madjara u doba naseljavanja njihove današnje teritorije.* In: Madjarsko zlatarstvo od X do XIX veka. Red.: Mihalik, S. – Dienes, I. et al. Београд, 5-24.
- DIMITRIJEVIĆ 1975
DIMITRIJEVIĆ 1982a
DIMITRIJEVIĆ 1982b
DIMITRIJEVIĆ 1991
Dimitrijević, Danica: *Доба великих миграција, Шајкашка — Историја I.* Szerk.: Гавриловић, С. Нови Сад, 68-96.
Dimitrijević, Danica: *Батајница – налазиште Велика хумка.* In: Накит на тлу Србије из средњовековних некропола од IX-XV века. Szerk.: Марјановић-Ђујовић, Г. – Томић, Г. Београд. 49-50.
Dimitrijević, Danica: *Јазово.* In: Накит на тлу Србије из средњовековних некропола од IX-XV века. Szerk.: Марјановић-Ђујовић, Г. – Томић, Г. Београд. 40.
Dimitrijević, Danica (rec.) *Csanád Bálint, Südungarn im 10. Jahrhundert,* Studia Archaeologica XI, Acad. Scient. Hung. Budapest 1991. Старинар XLII, 208–217.
- DIMOVSKI – SEKERES 2012
Dimovski, Nada – Sekereš, Agneš: *Konjanički grob sa Hinge.* Museion 11, 7–19.
- DINIĆ 1962
ENGEL 2001
Dinić, Mihajlo: *Mačvanska Banovina.* Enciklopedija Jugoslavije 5. Zagreb, 582.
Engel Pál: *Magyarország a középkor végén (Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről).* CD. 2001
- ERCEGOVIĆ-PAVLOVIĆ 1980
Ercegović-Pavlović, Slavenka: *Les necropoles romaines et medievales de Mačvanska Mitrovica.* Sirmium XII. Београд.
- FERJANČIĆ 1966
GEARY 2002
GIESLER 1981
Green, Stanton W. – Perlman, Stephen M.: *Frontiers, Boundaries, and Open Social Systems* In: The Archaeology of Frontiers and Boundaries. Eds.: GREEN, S. W. – PERLMAN, S. M. Orlando, 3-13.
Geary, Patrick J.: *Europäische Völker im frühen Mittelalter. Zur Legende vom Werden der Nationen.* Frankfurt am Main.
Giesler, Jochen: *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken.* Praehistorische Zeitschrift 56/1: 3–167.
- GREEN – PERLMAN 1985
GYÖRFFY 1952-1953
GYÖRFFY 1959
GYÖRFFY 1977
HAMPEL 1905
HARDI 2017
HÓMAN 1928
HORVÁTH – TOMKA 2014
Green, Stanton W. – Perlman, Stephen M.: *Frontiers, Boundaries, and Open Social Systems* In: The Archaeology of Frontiers and Boundaries. Eds.: GREEN, S. W. – PERLMAN, S. M. Orlando, 3-13.
Györfy György: *A szászszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása.* 1 – 2. rész. MTA II OK 2. 325 – 362 ill. 3. 69 – 104
Györfy, György: *Das Güterverzeichnis des griechischen Klosters zu Szászszentdemeter (Sremska Mitrovica) aus dem 12. Jahrhundert.* Studia Slavica 5, 9-74.
Györfy György: *István király és műve.* Budapest.
- Hampel, Josph: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn.* 1 – 3. köt. Braunschweig. HAMPEL 1907
Hampel József: *Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről.* Budapest.
- Hardi, Буря: *Један прилог питању византијског наслеђа на тлу овостраног Срема (Sirmie Citerioris).* Зборник радова Византолошког института LIV.
- Hóman Bálint: *Magyar történet I. Őstörténet – törzsszervezet – keresztény királyság.* In: Hóman Bálint – Székfű Gyula: *Magyar történet I.* Budapest.
- Horváth Ciprián – Tomka Péter: *Lébény – Kaszás-domb.* In: Horváth Ciprián: Győr és Moson megyék honfoglalás és kora Árpád-kori temetői és sírleletei. Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 8. Szeged.
- JANKULOV 1939
Janikulov, Borislav: *Споменици Војводине из доба Сеобе народа.* In: Војводина I. Од најстаријих времена до Велике Сеобе. Szerk.: Поповић, Д. Ј. Нови Сад, 81–90.
- JEKELFALUSSY 1895
KARAMAN 1952
KISS 1975
KLAJČ 1882
KOMATINA – KOMATINA 2018
Karaman, Ljubo: *Osvrti na neka pitanja iz arheologije i povijesti umjetnosti.* SHP, 3. serija, 2, 81 – 91.
Kiss Attila: *Megjegyzések a mai Szlavónia és Szerémség X–XI. századi ethnikai viszonyaihoz és az ún. Bjelo Brdo kultúra névadó temetőjének értékeléséhez.* JPMÉ 17-18 (1972-1973), Pécs, 73-84.
Klajč, Vjekoslav: *Sitmia citerior et ulterior.* Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu 4/1, 101-107.
Коматина, Ивана – Коматина, Предраг: *Византијски и угарски Срем од X до XIII века.* Зборник радова Византолошког института 55, 141-151.
- KOSZTA 2009
Kosztas László: *A püspökség alapítása.* In: A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009-1543). Szerk.: Fedes T. – Sarbak G. – Sümeji J. Pécs, 13-42.
- KOVAČEVIĆ – DIMITRIJEVIĆ 1959
Kovačević, Jovan – Dimitrijević, Danica: *Srednjovjekovna nekropola u Batajnici.* AP, 151-153.

- KOVAČEVIĆ 1961 Ковачевић, Јован: *Велика хумка код Батајнице, бронзанодопски гроб и некропола из XI века*. Старинар XII, 282-283
- KOVÁCS 1997 Kovács László: *A kora Árpád-kori pénverésről*. Varia ArchHung 7. Budapest.
- KOVÁCS 1991 Kovács, László: *Bemerkungen zur Arbeit von Stanojev, N.: Nekropole X-XV века u Vojvodini*. Arheološko društvo Vojvodine. 712 katalogskih jedinica. ActaArchHung 43, 399 – 424.
- KOVÁCS 2013 Kovács László: *A Kárpát-medence honfoglalás és kora Árpád-kori szállási és falusi temetői. Kitekintéssel az előzményekre. Vázlat*. In: *A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára*. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Monográfiák a Szegezi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről. Szeged, 511-604.
- KRISTÓ – TAKÁCS 1994 Kristó Gyula – Takács Miklós: *Szerémség*. In: *Korai magyar történeti lexikon*. Szerk.: Kristó Gy. – Engel P. – Makk F. Budapest, 642-643.
- KRISTÓ 1988 Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Nemzet és emlékezet. Magvető, Budapest.
- KRISTÓ 1999 Kristó, Gyula: *Konstaninos Porphyrogenitos über die Landnahme der Ungarn*. In: *Byzanz und Ostmitteleuropa 950-1433. Beiträge zu einer table-ronde des XIX Interantional Congress of Byzantine Studies*. Copenhagen 1996. Hrsg.: Prinzing, G. – Salamoin M. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 13-22.
- LANGÓ 2005 Langó, Péter: *Archaeological research of the Conquering Hungarians. A review*. In: *Research of the prehistory of the Hungarians – a review*. Szerk: Mende B. G. Varia ArchHung 18. Budapest.
- LANGÓ 2006 Langó Péter: *A Kárpát-medence 10. századi emlékhagyományának kutatása, mint nemzeti régészet. Kutatástörténeti áttekintés*. Korall 24-25, 89-116.
- LANGÓ 2007 Langó Péter: *Amit elrejt a föld... A 10. századi magyarság anyagi kultúrájának régészeti kutatása a Kárpát-medencében*. L'Harmattan Kiadó Budapest.
- LANGÓ 2017 Langó Péter: *Turulok és Árpádok. Nemzeti emlékezet és koratörténeti emlékek*. Budapest.
- LIGHTFOOT – MARTINEZ 1995 Lightfoot, Kent G. – Martinez, Antoinette: *Frontiers and Boundaries in Archaeological Perspective*. Annual Review of Anthropology 24, 471-492.
- MAKK 2003 Makk Ferenc: *Turkia egész szállásterülete*. Acta Universitatis Szegediensis, Acta historica.117, 3–15.
- MARJANOVIĆ-VUJOVIĆ 1980 Marjanović-Vujović, Gordana: *Burial Rite in the Necropolises of the 11th-12th Century in the Territory of Serbia*. Balcanoslavica 9, 65 – 69.
- MARKOVIĆ – RADIŠIĆ 2016 Марковић, Н. – Радишић М.: *Животиње у погребном ритуалу на некрополи Батајница – Велика хумка*. In: Шпехар, Перица – Стругар Беџ, Ника: *Батајница, Велика хумка, Раномађарска некропола*. Музеј града Београда / Belgrade City Museum. Монографије 18 / Monographies 18 Београд / Belgrade. 192-206.
- MERVA 2011 Merva, Szabina: *The analysis of pottery from 10th–11th century graves in the Carpathian Basin: technological and typochronological studies*. In: *Avars, Bulgars and Magyars on the Middle and Lower Danube. Proceedings of the Bulgarian–Hungarian Meeting, Sofia, May 27–28, 2009*. Eds.: Balogh, Cs. – Doncheva-Petkova, L. – Türk, A. Szeged, 179–243.
- MINIĆ 1968 Минић, Душица. *Најновија проучавања етничке припадности носилаца белобрдске културе*. Старинар 19, 165-174.
- MINIĆ 1980 Minić, Dušica: *Le site d'habitation médiéval de Mačvanska Mitrovica*. Sirmium 11, Beograd.
- NAGY 1953 Нађ, Шандор: *Насеље из млађега каменог доба на Матејском броду код Новог Бечеја*. Рад војвођанских музеја 2, 107 – 117.
- OSTROGORSKY 1963 Ostrogorsky, Georg: *Geschichte des byzantinischen Staates. Handbuch der Altertumswissenschaft*. Bd.1/2. Dritt durchgearbeitete Auflage. C. H. Beck. München.
- PAROVIĆ-PEŠIKAN 1981 Паровић-Пешикан, Маја: *1981 Средњовековна некропола у Сремској Митровици*. Старинар XXXI, 179-190.
- PAULER 1900 Pauler Gyula: *A magyar nemzet története Szent Istvánig*. A MTA Könyvkiadó Vállalata UF XLII. kötet, 1899-1901. cyclus. Budapest.
- PERIŠIĆ – BOJOVIĆ ET AL. 1981 Perišić, S. – Bojović, D. – Hadži-Pešić, M. et alia: *Nakit iz zbirki Muzeja grada Beograda*. Muzej Grada Beograda. Katalog izložbe - 21. Beograd.
- PETKES – CZIFFRA 2014 Petkes Zsolt – Cziffra Szabolcs: (rec.) *Ž. Demo: Ranosrednjovjekovno groblje bijelobrdске kulture: Vukovar–Lijeva bara (X–XI. stoljeće) – An Early Medieval Cemetery of the Bijelo Brdo Culture: Vukovar–Lijeva bara (10th–11th Centuries)*. Zágráb 2009. ArchErt 138 385–387.
- PIRIVIATRIĆ 1998 Пириватрић, Срђан: *Самуилова држава: обим и карактер*. Византолошки Институт Српске Академије Наука и Уметности, Посебна Издања, Књига 21, Београд, 1997 [a boriton 1998!]
- POHL 2000 Pohl, Walter: *Soziale Grenzen und Spielräume der Macht*. In: *Grenze und Differenz im frühen Mittelalter*. Hrsg.: Pohl, W. – Reimitz, H. Wien, 17.
- POPOVIĆ 1950 Поповић, Душан Ј.: *Срби у Срему до 1736/7, историја насеља и становништва*. Српска академија наука. Београд.
- RADIČEVIĆ – ŠPEHAR 2015a Radičević, Dejan – Špehar, Perica: *Some remarks on Hungarian Conquest Period Finds in Vojvodina*. Acta Archaeologica Carpathica 50, 137–162.
- RADIČEVIĆ – ŠPEHAR 2015b Радичевић, Дејан – Шпехар, Перица: *Порфириногенолови међаши на Истру и старомађарски археолошки налази у Војводини*. Зборник радова Византолошког института 52, 43–55.
- RADIŠIĆ 202 Radišić, Milica: *A gilded attire set from the Museum of Srem – a contribution to the study of the Hungarian conquest period in the southernmost area of the Carpathian Basin*. Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu, 3. serija, 54, 301-313.
- RÉVÉSZ 2018 Révész László: *A 10-11. századi temetők regionális jellemzői a Keleti-Kárpátoktól a Dunáig*. [Akadémiai doktori értekezés.] Szeged.
- RICZ 1997 Риц, Петар: *Стање истраживања периода Сеобе народа у Северној Бачкој*. Рад Музеја Војводине 39, 199–207.
- ROKAY – TAKÁCS 1994 Rokay Péter – Takács Miklós: *Macsó*. In: KMTL 421–422.
- STANOJEV 1989 Станојев, Небојша: *Некрополе X–XV у Војводини*. Археолошко друштво Војводине. Нови Сад.
- ŠPEHAR – BEVC 2016 Шпехар, Перица – Стругар Беџ, Ника: *Батајница, Велика хумка, Раномађарска некропола*. Музеј града Београда / Belgrade City Museum. Монографије 18 / Monographies 18 Београд / Belgrade.

- SZEKERES – RICZ 1998 Szekeres László – Ricz Péter: *Szabadka és környéke a régmúltban*. Bácsország - könyvek, Szabadka.
- SZEKERES 1981 Szekeres László: *Amit az idő eltemetett. Kis vajdasági régészet*. Újvidék.
- SZEKERES 1997 Секереш, Ласло: *Преглед стања истраживања о добу доласка Мађара у Карпатски басен и Војводину*. In: 1100 година досељења Мађара у Војводину / A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság. Szerk. Ђ. Бордаш / Bordás Gy., Нови Сад / Újvidék, 137–142.
- SZŐKE 1962 Szőke Béla: *A honfoglaló és kora Árpád-kori Magyarország régészeti emlékei*. Régészeti Tanulmányok 1. Budapest.
- TAKÁCS 2006a Takács Miklós: *A nemzetépítés jegyében megfogalmazott elvárások. Kutatási célok az észak-balkáni államok középkori régészetében*. Korall, társadalomtörténeti folyóirat 7, 163-202.
- TAKÁCS 2006b Takács Miklós: *A középkori régészet a Vajdaságban 1918 és 1987 között*. In: Testis temporum, vita memoriae. Ünnepi tanulmányok Pálóczi Horváth András 65. születésnapjára. Studia Caroliensia, 3 – 4. 147 – 179.
- TAKÁCS 2011 Takács Miklós: *A középkor régészete az észak-balkáni térségben. – Párhuzamos és összehasonlító vizsgálat*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest – Erd.
- TAKÁCS 2013 Takács Miklós: *A honfoglaló magyar szállásterület déli kiterjedése/Die Südliche Ausdehnung des Siedlungsgebietes der Landnehmenden Ungarn*. In: A honfoglalás kor kutatásának legújabb eredményei. Tanulmányok Kovács László 70. születésnapjára. Szerk.: Révész L. – Wolf M. Szeged, 641–666.
- TAKÁCS 2014 Takács Miklós: *A magyarországi, 11. századi, ortodox monostortemplomok térszerkezete*. In: A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc. Szerk.: Olajos T. Acta Universitatis Szegediensis Opuscula Byzantina; XI. Szeged, 295–323.
- TAKÁCS 2018 Takács, Miklós: *Byzantinische oder byzantinisierende Raumgestaltungen kirchlicher Architektur im früharpádenzeitlichen Ungarn. Eine vergleichende Analyse auf Grundlage von Parallelen aus dem Balkan*. Monographien Römisch-Germanischen Zentralmuseums. Band 139. Mainz.
- TASIĆ 1959 Tasić, Nikola: *Velika humka kod Batajnice*. Arheološki preglod 1, 30–31.
- TERNOVÁČZ 2017 Ternovácz Bálint: *A macsói és barancsi területek története 1319-ig*. Micae Mediaevales. Fiala történezszer dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról VI. 227-240.
- TOMIČIĆ 1990a Tomičić, Željko: *Tragom novijih istraživanja bjelobrdske kulture u slavonskom dijelu Podravine. – Recent Investigations of the Bijelo Brdo Culture in Slavonian Podravina (Drava valley)*. Prilozi 7, 85 – 105.
- TOMIČIĆ 1990b Tomičić, Željko: *Prilog istraživanju kronologije srednjovjekovnog groblja na položaju Lijeve bara u Vukovaru - Hommage a Vukovar*. Starohrvatska prosvjeta 20, Split, 111-189.
- TOMIČIĆ 1996 Tomičić, Željko: *Ranosrednjovjekovni kulturni krajobraz savsko-dravskog međurječja*. In: Radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža. Szerk.: Jurković, M. – Lukšić, T. MGC - Muzej Mimara, Zagreb, 151-161.
- TÜRK – LANGÓ 2019 Türk Attila – Langó Péter: *Régészeti adatok a honfoglalás kori sírokban fennmaradt lómaradványok klasszifikációjához*. In: „...ugy írhasak mint volt.” Ünnepi tanulmányok a 65 esztendő Tóth Sándor László tiszteletére. Szerk.: Bagi Z. P. Fontes et libri. Szeged, 51-67.
- VÉKONY 1983 Vékony Gábor: *A gyepű szerepe az etnikai és politikai átalakulásokban*. In: Nomád társadalmak és államalakulatok. Szerk.: Tőkei F. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, Budapest, 215-236.
- VINSKI 1954 Vinski, Zdenko: *Nešto o datiranju starohrvatskih arheoloških nalaza*. Peristil 1, 188 – 199. 188-199.
- VINSKI 1955 Vinski, Zdenko: *Prethodni izvještaj o iskanjanju nekropole na Lijevoj bari u Vukovaru 1951, 1952 i 1953*. Ljetopis JAZU 60, 231 – 255.
- VINSKI 1959 Vinski, Zdenko: *Ausgrabungen in Vukovar*. AI 3, 99 – 109.
- VINSKI 1970 Vinski, Zdenko: *O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku*. Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu 4/1, 45-92.
- VINSKI 1971 Vinski, Zdenko: *Haut moyn age (sic!)*. In: Recherches et résultats. Publié à l'occasion du VIIIe Congrès de l'UISPP. Főszerk.: Novak, G. Beograd, 375-397.
- WIRTH 1997 Wirth, Gerhard: *Völkerwanderung*. In: Lexikon des Mittelalters, Band 8, Lieferung 9. LexMa Verlag München, Sp. 1822-1824.

Miklós Takács

Some considerations on the 10th–11th c. cemetery of Batajnica

Our study aims to summarize the main points of the argumentation of the monograph “Batajnica, Velika humka, ranomadjarska nekropola” written by Perica Špehar and Nika Strugar Bevc and published in 2016. The introduction contains the main data of the excavated cemetery, as well as the outlining of the answer to the question, why was this site, which was excavated in 1958-1959, published only recently. The second part of the study is dedicated to the analysis of the question of the classification of the cemetery. It gives a short overview of the debates concerning the given subject, with the conclusion, that the cemetery of Batajnica belongs to the type of 10th-11th-century cemetery with a great number of graves. This is the cemetery type described recently as a “village cemetery” in the classification of László Kovács. The study gives an evaluation of the quoted classifications, including also the term worked out for the description of the given cemetery type. The next chapter is an overview of the archaeological material of the 10th–11th-century of Syrmia, the geographical region of the site of the cemetery. The study is closed with conclusions, summarizing its main assumptions. Key-words: Batajnica, southern parts of the Carpathian Basin, Early Hungarian cemetery, short review of the monograph.

Translated by Miklós Takács